

HÜTTER LIPÓT:

KORSZERŰ-E
A SZENTISTVÁNI
VILÁGNÉZET?

VÖRÖSMARTY NYOMDA NYOMÁSA SZÉKESFEHÉRVÁR
1938.

ÉDESANYÁMNAK
ÉSFELESÉGEMNEK
AJÁNLOM

Előszó.

Népszerűvé kell tenni a magyar történelmet. Még a gyermekszobákba is be kell vinni a nemzeti hőseink csodálatos csekkedéit Nem akarjak lerontani ezzel a gondolattal a mesék tündérvilágát, hanem a nevelőeszközök sorába akarjuk emelni sorsunk meseszép alakjait.

*A népművelés se nélkülözheti a régi közmondás megfontolását: *historia est magistra vitae*. A történelem az élet mestere. Kicsinyített formában tapasztalatnak hívják az egyének közvetlen saját történetét. Így már a legegyszerűbb ember is felfogja a tapasztalatnak és a történelemnek tanító szerepét. A történelem nem más, mint népek tapasztalata.*

*A mi nemzedékünk valóban a saját bőrén érzi meg a régi keresztény ének felkiáltását: *Hol vagy István király?* Ha csak egyetlen szegecs hiányzik a gépből, minden alkatrész annak a hiányát érzi, nem pedig a saját erejét. Zakatol, dübörög érte minden. Népi romlásunk okait keresi ennek a kis könyvnek szerzője is. Sokáig nézte, vizsgálta az ország bajait és rájött az orvosságra. A címben veti fel a kérdést; *Korszerű-e a szentistváni világnézet?* — és az egész szép értekezés felel rá: *aktuális, időszerű és szükséges. A betegség határozza meg, hogy milyen gyógyszerrel írjon az orvos.**

Ha kavicsot dobnak a vízbe, érdemes megszámolni a gyűrűzés számát. És kit ne érdekelne, hogy meddig tartott Szent István emléke és hatása a magyar életben? Talán száz év múlva elfeledték? Vagy ötszáz év törölte

el az emlékét? Mi maradt meg nagy koncepciójából a kilencszázéves jubileum idejére? Ha Nagy Péter óta váh tozatlanul törekszik az orosz politika a Földközi tenger felé, és ez a tendencia, irány és terv semmivel sem csökkent meg a cári uralom pusztulása után a szovjet agyában sem, — akkor mi volt a mi Szent István királyunk nagyméretű politikai elgondolásában a századokra sőt ezer évre szóló probléma?

Az elemi iskolák tanítója és az iskolán kívüli népművelés oktatója lelkében merült fel ez a kérdés, amelyre feleletet ad ez a tanulmány. Nem történelmi ismertetést, nem oktatást, hanem magas történelmi szemléletet nyújt ez a munka a legtanultabb közönségnek. Túlszárnyalta a szerző hivatalának körét és a gondolkodó ember hivatásával mer beszélni azoknak, akik gyakorta tépelődnek maguk és népük jövője miatt. Ha mindig a felmerült gondolat adja meg a hivatást, akkor a szerző mélyen átérezheti a szólast kötelezettséget, mert nagyon sok az eszméje és nagyon sok a mondanivalója.

Gárdonyi tanító volt és az irodalom csillaga lett. Nem üres nagymondás az sem, hogy hasonló joggal nyúlhat más tanító a történelem kérdéseibe. Hütter Lipót máris akadémikus magasságból beszél. Ismert szociális tevékenységének alapját a történelmi tanulmányok vetik meg.

A műről és szerzőről csak azért beszél az előszó, hogy szívből ajánlhassa olvasását. Rengeteg gondolatot, sok eleven benyomást és új szempontot nyer belőle az ember. A magyar jövő előkészítésére, a magyar nép felvilágosítására. Szent István jubileumának egyik legbensőbb ünneplése Hütter Lipót tanító könyvének elolvasása.

Székesfehérvár, 1938. március hó.

Dr. Mezgár Lajos.

Eligazítást keresünk.

Még nem is gondoltunk a közelgő jubileumi esztendőre, amikor Első Szent Királyunk névünnepét egyre nagyobb:és meggyőzőbb külsőségek között, egyre hangosabb pompával óhajtottuk megülm. Évről-évre jobban bebizonyosodik, hogy a legtermészetesebb emlékezés adja nyelvünkre ezen a napon a szót, mellyel örömről világgá kiáltjuk. Ezért senki sem csodálkozhat azon, hogy most a jubileumi esztendőben, amikor tényleg a világ szeme lesz rajtunk, még az eddigieknél is színpompásabb, mélyebb és méltóbb ünnepséggel akarjuk felejthetlenné tenni az Első Magyar Király dicsőséges emlékét, halálának kilencszázados évfordulóján.

De ki ne érezte, ki ne hallotta volna, amióta augusztus huszadika az integer Magyarország ünnepévé, is lett, hogy egyre türelmetlenebbül tör fel itt is, ott is a kérdés: *Hol* vagy István király...? *Hol* a Te országod...? *Hol* a Te néped...? Igen, vezető politikusaink, de szinte mindnyájunk ajkáról is egyre sűrűbben és egyre vágyakozóbb óhajtással hallani szentistváni magyarságot, szentistváni nemzeti egységet, szentistváni világnézetet emlegetni, A nagy világégés, a kegyetlen békekötés, a pusztítóerejű gazdasági válság és az ezek következményeként lábra kapott világnézeti anarchia nyomán a nemzeti közösséget bomlasztó erők olyan diszharmóniája szakadt ránk, mely méltán, újabb nemzeti veszedelem rémét festi nemzeti életünk egére. Lehet csodálkozni azon, ha a békés, egységes, erős és hatalmas szentistváni állapotot olyan nagy belefelejtkezéssel idézzük, amilyenre csak kivételes időkben van példa? Mert nem új tünet ez a múltba-fordulás nemzeti történetünk folyamán. Minden nemzedék, melyet nemzeti katasztrófa ért, ösztönszerűen fordult Szent István eszméihez. A tengeren vihar kell ahhoz, hogy az iránytű szükségére, hasznosságára gondoljanak az emberek. Kilencszáz esztendő hányatott története a tanú arra, hogy vihar éppen elégszer szakadt nemzetünk hajójára. Es, amire most nekünk trianoni magyaroknak olyan kimondhatatlanul jól esik gondolni, mindig ugyanaz az Iránytű mutatta az irányt, ugyanaz az Egyéniség hozott megnyugvást egy-egy nemzedéknek, aki kilencszáz esztendő óta keresztel és karddal a kezében őrökdi a maga parancsoló határozottságával nemzetünk hajójának útján.

Ezért nem véletlen a megérzésünk, amikor ma is olyan

önkéntelenül a szentistváni bölcsességben reménykedünk, attól várunk életproblémáinkban eligazítást. Természetesen más kérdés, a jubileumi megemlékezés a nemzet élményévé lesz-e? Gyökeret tud-e verni a gondolat, az eszme, amit a külsőségek ma is érzékeltek? A dolog nem olyan egyszerű, hiszen a kilencszáz esztendőn inneni és túli világ eszméiben és életstílusában különbözik, ma is folyton távolodik egymástól, de amelyeket, ha tanulságosan akarjuk szemünket az Első Szent Királyra fordítani, egymáshoz közelebb kell hozni. Elvégre a szentistváni eszme megérzése és megvalósulása egymástól még távol eső fogalmak. A megérzésnek az a szerepe, mint a lelkiismeretnek, a figyelmeztetés, ami végeredményben azt jelenti, hogy a történet nélkülünk nem ismétli meg magát.

Az egyik világ.

Szent István egyénisége.

Nem véletlen, hogy a magyarság az első és második ezred-év találkozásokor került a választás elé: vagy keresztény lesz és akkor megtarthatja Árpád szerzeményét, vagy megmarad a pogányságban s akkor kérelhetetlenül nagy elődei, az avarok és hunok sorsára jut. A clunyi reform hullámai, melyek új, tisztult erőt öntöttek a kereszténység ereibe s már Géza fejedelemsége alatt elérték hazánk határait, a keresztény univerzalizmus eszméjétől áthatva egyre fenyegetőbbé váltak a pogány magyarokra nézve, akik számban akkorra erősen megfogyatkoztak és akikkel a keresztény egyetemesség gondolata ugyancsak akkorra egy emberként állt szembe. Ezért már Géza nemcsak szívesen látta, de marasztalta is az udvarában megfordult keresztény papokat. A gondolat is tőle származik: a magyarságnak kereszténynek *kell* lennie.

Amíg azonban Géza fejedelem eme elhatározását *politikai okosság* diktálta, fiánál Istvánnál lehetetlen meg nem látni, hogy országépítő munkájában a keresztény gondolat csodálata, fönsége fordította a kereszténység felé. Nem is lehetett ez másképpen, hiszen olyan nagy lelkeken keresztül érintette meg a clunyi szellem tüze, mint *Szent Adalbert*, akinek kiválóságánál csak egyszerűsége, hódító alázatossága nagyobb. Még ifjú korában magas egyházi méltóságba emelte az Úr. 24 éves korában prágai érsek. *Prohászka* Ottokár írása szerint csak azért, hogy a főúri származású ifjút annál mélyebbre sújtsa. Ez hamar bekövetkezett. A csehek elűzték, hazájából is kikergették s mély lelki sebeivel már is ott van „a római Aventin hegyen egy csendes, régi kolostorban. S mialatt a német hadseregek a hegy lábánál vonultak, a zászlók lobogtak, a kürt harsogott, mialatt Ottó császár kardjának, sisakjának, aranyezüst fegyverzetének villogása a kolostor falain is tükröződött: addig Adalbert söpörte a folyosót, kapált a kertben, szolgált a konyhában, mosta a zarándokok lábát.“ Az úr tervei ezzel megvalósultak: „... az ember tönkre ment benne s az Isten működött benne“.

Ha ez *Prohászka* szavai szerint így van, akkor az Isten járt az ifjú Istvánnál, akkor az Isten beszélt Adalbert lelkéből s az Isten, a keresztények Istene győzött a pogányság fölött István gondolataiban, terveiben, tetteiben. Mert nemcsak indítást, bátorí-

tást nyert István az Adalberttel való találkozásból jövő nagy feladatahoz, de nála fogott olthatatlan tüzet s töltötte el lelkét legmélyéig az az őszinte és hajthatatlan meggyőződés, ami a magyar nép apostolává tette. Ezért méltán kiált föl *Prohászka* Ottokár: „Hol vagy István király, ha nincs Adalbert?“

A kereszténységnek azzal lett nyert ügye a magyarságnál, hogy István ezentúl *szükségletnek* érezte az Úr közelségét. Minél messzebb távolodott Adalbert, István lelke, annál jobban szomjazta az Urat. S így, egyedül így bontakozhatott ki az a csodálatos gazdaságú és határozott szándékú program, melyet Szent István sajátjának ismerünk s ezért igaz, hogy népe fejét nem félelemből, hanem *meggyőződésből* hajtatta a keresztvíz alá. Megtörte a vad pusztaságot: kolostorokat, templomokat építtetett, hogy megszelídítse gondolatában, tetteiben is a szilaj magyart. De ezzel alig került közelebb az „új Isten“ a testéhez, még kevésbé a lelkéhez. Pedig a hit eleven lángolása tört az ég felé a kereszténység eme legújabb végváraiból, a templomokból. A Király járt elől a buzgólkodásban. Régi írások naphosszat látják négy-szemközt térdelni a szentségi Jézussal és éjjeleket imádságban átvirrasztani. Valójában azonban akkor nő meg értékben ez a ragyogó példa, amikor arra az időre gondolunk, amikor a magyarság még nem volt keresztény, de már nem volt pogány. Hogy banálisán fejezzem ki magam a *magyarságnak szüksége volt* ilyen uralkodóra, ilyen példaképre. Mert, ha jórészt be is látta, hogy adott pillanatban szüksége van az új hit felvételére, akarata vonakodott a parancsnak engedelmeskedni. Nem egy élet, de évszázados tradícióban, dicsőségben gyökerező erő feszült szembe az új hit lelkesedésével. Úgy, hogy sokszorosan igaznak kell elfogadni dr. *Serédy* Jusztinián bíboros hercegprímás egy megállapítását erre vonatkozólag: „Ragyogó igazságok vaslogikája előtt meghajlik az emberi elme, de vajmi ritkán lobban lángra az emberi szív.“

Istvánt mindez nem tántorította el jónak látott célja megvalósításától. Annyira nem, hogy amikor a bizalmatlanság saját véreinel, legközelebbi atyjafiainál jelentkezik, „erős kézzel, elszánt akarattal, azaz a fegyver erejével is tudtára adja népének a „kegyes, jólelkű és igazságszerető“ király, hogy nemcsak magát, de egész népét is Isten közelségében akarja érezni. Csak következetes maradt magához, amikor a „vendég és jövevény népeket“ ugyan e cél érdekében udvarába fogadta. Természetesen ezzel kész volt a vád: idegeneknek kedvez saját véreivel szemben.

Így minél inkább kibontakozik „pozitívumokra“ törekvő egyénisége, annál inkább kell éreznie a nehézségi erőt, mely föl-felé törekvéset lehúzza. Pedig ez az „égi célokra emberi eszközökkel törekvő vallásos irányzat,“ melyet most honosít meg, legbiztosabb záloga az ezeréves magyar jövődönék. Még egy

momentum: azóta magyar tragédia lett, hogy éppen ott érte a vád, ahol legjobban használt fájának. Gondoljunk itt mindenek előtt arra a nemzeti szempontból fölmérhetetlenül bölcs intézkedésére, amellyel szinte valamennyi nyugati országból hozatta a hit-hirdetőket, hogy elkerülje a politikai súrlódást, a hűbérúri jogigénnyel való fellépés lehetőségét is. Így „a nemzet áttért az új hitre és elfogadta a nyugati kultúrát anélkül, hogy nemzeti jellegét, önállóságát és ősi kultúrájának értékeit feladta volna.“ Abból a féltésből pedig, mellyel a trónöröklés gondját viseli, amikor fiára Imre hercegre már nem számíthat, egyenesen fanatikus fajszeretet csap meg. Megdöbbenően valószerű formában rögzíti meg *Sík* Sándor „István király“ c. tragédiájában azt a jelenetet, amikor Szent István kijelöli utódjai ebben az adott helyzetben. Tudja, hogy most minden körülményt jói meg kell fontolnia. Hivatja Vazult is a nyitrai várból. Gizella, a királyné sírva iakad ezen: „.... most meg akarja ölni benned a magyar keresztényt!“ István: „Lám, lám i Vazul meg azt veti szememre, hogy a keresztény öl le meg bennem a magyart. Ti nem értitek, hogy ez nem kettő, hanem *egy*. Istenem, egyiktek sem érti! De hiszen nem is érthetitek: Tibennetek nem *egy*. Csak énbennem, magamban...!“ És Szent István meghalt anélkül, hogy ezt a problémát nyugvópontra juttathatta volna, mert azzal, hogy kijelölte utódját Orseoló Péter személyében, csak még jobban maga ellen hívta ki népe indulatát. Az a nemzedék, melyben élt, el is tette őt jel nélkül örökre a szívében.

Szent István világnézete és hatása.

Érthető. Az emberek szokva voltak ahhoz, hogy sokkal szabadabban rendelkezzenek magukkal, semhogy István rendelkezéseit ne önkényes eljárásnak vették volna.

Szent István magával vitte a sírba azt az álmodat, mellyel magyar földön, magyar viszonyok között álmodta bele a magyar jövőbe a nyugati kereszténységet. De ez *nem* jelenthette a reménytelenséget, mert mielőtt szemeit lehunyta, olyan királyt adott népének, akit „nem mának, nem holnapnak — az „örökkévalóságnak“ koronázott s aki „ezentúl két országban uralkodik: Magyarországon és Mennyországon.“ Szűz Mária volt ez, akinek a Koronával együtt népét is felajánlotta. Ebből a tényből azonban nemcsak az tetszik ki, hogy még félténie kellett azt a munkát, melyet mint lelkének színtiszta kereszténységét kivetítve akart látni és nem valósíthatott meg, hanem sokkal inkább az, hogy abban az értéket féltette és ismerte fel olyannak, mely nem is tőle függ, Ez az *alázatos* bizalom *hit* a kereszténység erejében. Mondhatnám így is: öntudatos egyéniségének beteljesedése. Ezért

van az, hogy „nem elégítette ki a szemlélődésben, életszentségben, elmélkedésben és önmegtagadásban kimerülő vallásosság.“ *Szent Adalbert*ről olvassuk: „Az ő szemében a kereszténység nem megszokott vallási külsőségek lélektelen gyakorlása, hanem életet átfogó elv, melynek feltétlenül érvényesülnie kell az egyéni és társadalmi élet minden vonalán.“ Nem elégedhetett meg István király sem azzal, hogy magára alkalmazza az új hitet, hanem szükségképpen a nemzet sajátjává is kellett tennie. Ezért mondja róla *Prohászka Ottokár*: „A szent király az országra emlékeztet, melyben szent a törvény, szent a kormány, szent az igazság!“

Ez az a pont, ahol nemzete ellenzésével találkozott, illetve találkoznia kellett. A pogány erkölcsökön nevelődött nemzedék, természetesen nem emelkedhetett arra az erkölcsi színvonalra, hogy értéket lásson ebben. S legfőképpen, nem szakíthatta ki lelkéből a múlt tradícióit, melyeket még fű, fa, virág éltetett benne. De, hogy ez a felfogás mennyire a meg nem értés szüleménye volt, arról a következő nemzedék spontán megnyilatkozása a Nagy Király mellett elég világosan beszél. Legfőképpen abban jutott ez kifejezésre, hogy „István királyt ... voltaképpen maga a nép avatta szentté,“ mert a felavatást pápai engedéllyel elrendelő országos zsinat csak végrehajtója volt a nemzet akaratának.“

Még egy tanulságot levonhatunk Szent István egyéniségének alkalmazásával kapcsolatban s ezt *Prohászka Ottokár* szövegezte meg: „Az embert széthasítani eddig nem sikerült semmiféle zsurnalisztának.“ Ami más szóval azt jelenti: beszélhetnek amit akarnak, a történelemből olvasok: az ember egyéni, társadalmi és nemzeti életében is csak egy úrnak szolgálhat. Ez a szolgálat azonban félreérthetetlen kell legyen. Ha ugyanis Szent István szerint ez az úr egyedül és feltétlenül az Isten, a keresztények Istene és ha neki meggyőződése volt, hogy ez az Isten nemcsak „a világnak ura,“ hanem „a *mi* mennyei atyánk“ is, akkor kérdőzöm, csodálkozhatunk-e azon, ha az egyháza parancsain keresztül nemcsak magát, hanem népét is olyan közvetlen kapcsolatba kívánta hozni ezzel az Istennel, mint ahogy az az alábbiakból látszik?

Törvénykönyvében, mintegy alapvetésül, törvényei alap gondolatául ezeket mondja az első Magyar Király: „Aki gőgösségében az Isten házáat megveti, vagy birtokait megtámadja, mint az Isten házának megtámadója és megsértője közösítették ki és érezze a király haragját...“ Azaz: kötelességévé tette a világi hatalom birtokosának is az Egyház törekvéseit támogatni. Az indokolásból már egészen világos ez a gondolat, amikor azt mondja: e törekvések.,, “ép úgy legyenek a király oltalma alatt, mint a saját örökségének javai és még nagyobb gondot fordítson rájuk a király, mert

amennyivel nagyságosabb az Isten az embernél, annyival előbbre való a vallás ügye a halandók birtokainál.“

Ezek a bevezető sorok mutatják a leghívebben, mennyire nem lehetett akkor Egyházzól és államról külön beszélni a nemzet életében, mert a kettőt Szent István élő *világnézete* elválaszthatatlanul eggyé kötötte össze. Szándékosan említtem most első ízben Szent Istvánnal kapcsolatban a világnézet szót. Azért most, mert a világnézet *aktivitás*, következésképpen a keresztyény katolikus gondolat is határozott tetteken keresztül szélesedik ki, lesz domináló erővé azaz a világnézetté nála. Még pedig annyiban, amennyiben a nemzetre vonatkozik, Ha azonban hozzá veszem ehhez, hogy egy meghatározás szerint „a világnézet egységes felfogás Isten, a világ s az emberi élet végső természetéről“ ennyiben uralkodásának célkitűzését egyszersmindenkorra *magyar ideálnak* kell tekinteni, mert azt jelenti, az egységes világnézet a nemzet ereje.

Ebből sok minden következik. Csak két dolgot említek meg, ami korunkat főképpen érdekli. Törvényeit olvasva ma furcsának találjuk, hogy feltűnően beleavatkozott az egyes ember életébe. Ez azonban valószínűleg nem csak azért volt természetes akkor, mert gyors és gyökeres változásra volt szükség, hanem azért is, — ehhez nem kell csak nemzeti arányokban gondolkodni s rögtön látjuk — mert határozottan felismerte világnézetéből folyóan, hogy az egyes ember magatartása semmiféle vonatkozásban nem lehet közömbös a közösség életére nézve. A másik dolog, ami ma szokatlanul hangzik: az államhatalomnak kötelessége polgárai világnézete fölött is örködni, nemcsak azért, mert ezáltal fejezi ki szolidaritását avagy ellenszenvét azzal szemben, de azért is, mert egy nemzet életében elsősorban a hatalom adhat szárnyakat bármilyen gondolat, bármilyen eszme érvényesülése számára.

Ezek után már nem lepődünk meg, ha halljuk, hogy az Egyház törvényeit, rendeleteit a világi hatalom is szentesíti abban az időben. Ezért van az, hogy amikor Szt. István törvénykönyvében például a vasárnap megszentelését parancsolja, pontosan körülírja, mit ért ez alatt: „.. a földi munkától és a világ csábításától tartózkodva csak az Istennek szolgáljunk.“ Logikus egymásutánban következik ezután az Egyház többi törvénye, melyeket híveinek előír s amelyeket természetesen az állam is törvényei közé iktat. Ez az egymásután azt a gondolatot érzékelteti, ha valakit olyan hódolattal illetek, mint a vasárnap kötelező megszentelésének előírásával Istent, akkor szükségképpen meg kell tartanom, illetve meg kell tartatnom többi törvényét is. így felfogva a dolgot, már nem találhatjuk képtelenségnek azt sem, ha Szent István további törvényei során büntette a bojt megszegését,

ha híveit arra is kényszerítette, hogy haláluk előtt meggyónjanak, megáldozzanak, stb.

Természetesen más érzéssel fogadjuk ma azt a törvényét, amellyel az özvegyek és árván védelmére siet, vagy amelyben az adott társadalmi lehetőségek között, mely az alsóbb társadalmi osztálybelieket kiszolgáltatta a felsőbb kategóriáknak, megvédte a rabszolgát ura hatalmaskodása, az elszegényedett szabad embert a tehetősebbek kapzsisága ellen. Ezt mi szociális szemmel, tehát korszerűen nézve ítéljük helyesnek és bizonyára egészen természetesen tartjuk. Pedig ez egyéni, társadalmi és nemzeti szempontból egyaránt fontos intézkedések akkor azért látlak napvilágot, mert az *isteni igazságosság* így követelte. Íme: az örök életnek, mint végcélnak szemmel tartása szociális teltek forrása. Itt nem mulaszthatom el felhívni a figyelmet arra, hogy Szent István, néhány módosítástól eltekintve, a nyugati államokból vette át törvényeit, ahol egységesen alkalmazták azokat, Ebben a tényben a clunyi reform hatásaként, az egyetemes Egyház felfogását keli látni. Mégis azt hiszem, minden helyeslésünk ellenére is szokatlannak tetszik a mai fül számára szociális tettekről, eredményekről beszélni a — XI. században. Bizonyos, nem a mai arányokra és szükségletekre kell gondolni, hiszen az akkori kötött társadalmi és szükségletekre kell gondolni, hiszen az akkori kötött társadalmi és gazdasági lehetőségek között mások voltak az igények, amik a megelégedéshez, a boldogsághoz vezettek. De, hogy voltak ilyen problémák, melyek kiküszöbölésében az egyház volt a kezdeményező, az alábbiak szempontjából nem közömbös. Itt csak a rabszolgák felszabadítását említem meg, mint amely probléma a legmélyebben gyökeredzett az egész gazdasági rendszerben s amelynek a megoldására azért nem is gondoltak, mert létében érintette a gazdasági s elmondhatjuk a világrendet is. Az Egyház azonban nemcsak maga járt elől jó példával a rabszolgák felszabadítását illetőleg, hanem híveit is buzdította rá, már amennyire ez az adott helyzetben lehetséges volt. Ennek ellenére is ebben az Egyháztól diktált tempóban kell látnunk az akkor fennálló társadalmi osztályok között szinte bevehetetlennek hitt magas válaszfalak lassú lemorzsolóját, s így a szociális problémák újkori megoldásának előkészítőjét. Hóman Bálint gondolata ez aki egyébként így ír erről a kérdéstről a XI. századdal kapcsolatban; „A szolga sérélmére elkövetett bűnök egyházi büntetésében megnyilvánuló morális védelemnél sokkal nagyobb jelentőséggel bírt a későbbi fejlődés szempontjából, hogy a keresztény hit és az egyházi szellem bevonulásával a szolgáknak módjuk nyílt a szabadság elnyerésére...”

Mindezt ki kell hangsúlyozni ma, amikor sokan az Egyház középkori elnyomásáról beszélnek, hogy lássuk, az Egyház — ámbár nem tudta kivonni magát alóla — nem ragaszkodott a középkori kötött társadalmi és gazdasági berendezkedéshez. Felmerülhet még egy további kérdés ezzel kapcsolatban: ha nem ta-

lálta eléggé emberségesnek az akkori viszonyokat, mért nem igyekezett megszüntetni azokat? Erre feleletül hallgassuk meg *Prohászka* Ottokárt, aki a sokat ócsárolt középkori életformával kapcsolatban a következőket mondja: „Ne botránkozzunk meg ezen, ne vádoljuk sem a nemességet, sem az egyházat elnyomással, érdekpolitikával; aki ezeket fölhányja époly kevés történeti érzéket mutat, mint az, aki ezeket visszakívánja; a múltat nem lehet a jelenbe áthozni s a jelent nem lehet múlttá tenni. Ne vádoljuk a zöld lombot, hogy a fának összes ágait terheli s a virágnak látszólag helyet sem ad; éppúgy ne keressük a virágot a még szunnyadó fán; megjön a lombnak s a virágnak is ideje. Ez az idő a XI. századhoz, Szent István századához azonban még nagyon-nagyon messze van. Ez az az idő, amikor „a népek szilajok és nyersek, inkább csak nagy tömegek, törzsek, de nem nemzetek, melyeknek feladata a hatalom szavára megmozdulni s tömegük mozgásával az akadályokat leteperni.“

Azt hiszem ezzel kapcsolatban megint korszerűen megfogalmazott kérdést vetek fel: hol szerepel Szent István koncepciójában a nemzeti közösséget munkáló előkészítés, amikor a középkor eszményképe a szent ember lévén — a *lelki* embert igyekezett szolgálni a bűn elleni kérlelhetetlen harc megindításával? Kis elmélyedés a bűn fogalmába könnyen átsegít ezen a diliemán. Ugyanis, ha meggondoljuk, lényegében minden bűn önzés. Amikor tehát a középkori ember a túlvilági, az örökélet ígérete reményében elítéli a bűnt, azaz tartózkodik az önzéstől, megteremti a minden idők közösségi élete számára nélkülözhetetlen készséget, Szent István koncepciójában így lett a világnézeti egységre törekvés a nemzeti egység szolgálata. Minden kétséget kizáróan elmondhatjuk: eddig nemzeti közösségről nem lehet beszélni. S hogy ez az állapot végre is a magyar nemzet fogalmában nyert felszámolást, tárgyilagos szemmel nézve a dolgot lehetetlenség tagadni, hogy ennek a szentistváni világszemlélet vetette meg az alapját, Ennek az alapvetésnek egyik legkésőbbi, de falán legszebb kivirágzását csodálhatjuk gróf *Széchenyi* Istvánban, aki-nél már ezt olvashatni: „Csak úgy hosszabítsd meg életemet, óh mennyei atyám, így imádkozám és imádkozom mindennap, ha a közre nézve hasznos lehetek,“

A másik világ.

Talán sohasem volt olyan nehéz egy kort jellemezni, mint azt, amelyben ma élünk. Annyiféle a színe, annyiféle az árnyalata... Az ember nem tudja, hogy a szívével, vagy az eszével rögzítsen-e meg egy-egy vonást, ha találóan akarja visszaadni. Nem tudja mit lásson meg előbb: az egyes ember avagy a közösségek problémáját; a létért való küzdelmet avagy a lelki ember küzdelmét; az igazságtalanság arcátlan gögjét és kapzsiságát, avagy az igazság keresztrefeszítését. Nem bélyegezhetem meg ezt a kort *csak* ilyennek, vagy *csak* olyannak. Mégis, ha valamilyen egy-másutánt akarok tartani jellemzésénél, első pillanatra az tűnik fel, hogy a technika szinte csodával határos tökéletességig fokozott rohamos fejlődése magával ragadja az alkotó, a szemlélő, a csodáló embert egyaránt. Talán önkéntelenül, talán tudatosan — ki merné ezt ma már biztosan állítani — de kétségtelenül olyan mély belefelejtkezéssel szegül a mai ember az *anyag* diadala nyomába, hogy el is felejtí nemesebb én-jét, a lelkét. Megfigyelhettük azonban, hogy akik korunkat a gép századának nevezik, nemcsak azért teszik, mert a gép a legjellegzetesebb a mai idők arculatán, hanem, mert a technika gyors fejlődésére vissza lehet vezetni sok más élet-tünetet, ami a mai embert sajátlag jellemzi. Itt van mindjárt egy alaptünet: az idő gyors, praktikus kihasználása. A technika embere szemmel láthatólag győzedelmeskedni akar ezen a világon. Maga alá akarja gyűrni az időt és a távolságot is. Magábanvéve ezen a szándékon nincs mit csodálkozni. Sőt az Isten akaratát lehet benne látni, aki azért adta az embernek a földi javakat, hogy azokat használja, Miért ne hallhassa például a magyar ember a *történet pillanatában*, hogy mi történik Amerikában — ha lehetséges? Mért kelljen ahhoz ma is egy emberöltő, hogy valaki a földet bejárhassa — ha le tudja győzni az időt és ezzel a távolságot?. „Még sokáig lehetne kérdezni és joggal: miért? miért? Mégis, az ember feje szédül, ha a további lehetőségekre gondol. Hiszen a mai élet üteme már így is a legkönyörtelenebb versenyt provokálja a *javakért*, Azokért a javakért, melyek nemcsak biztosabb, hanem egyúttal fölényesebb létet, több jogot, nagyobb hatalmat jelentenek. S mert mindezt soha sem lehet eléggé biztosnak érezni a magunk számára, azért az élet rohanás, végnélküli, könyörtelen küzdelem a hatalomért, a föld birtoklásáért. Kisebb, nagyobb viszonylatokra ez egyaránt

áll, úgy hogy általánosságban el lehet mondani, talán soha nem lehetett olyan közvetlenül szemléltetve látni ezt a tételt: élni annyi, mint küzdeni, mint ma.

Tény, az ember soha nem mondhatta el magáról olyan kézzelfoghatóan bizonyítva, hogy ő a föld ura, mint ma. Nem, mert csak most tudja igazán miye van, az mennyire az övé s annak mennyire ura — mert parancsolója. Ugyanezért van az is, hogy soha ember nem érezte ennyire otthonának a földet, mint korunk embere, pedig éppen a mai életstílus mellett igazabb, mint bármikor máskor — ha szabad ezt mondani —, hogy soha nem tetszett annyira egy pillanat tartamának az élet, mint manapság. Talán ezért mondhatjuk el, hogy a pillanat sikerének kihasználása általában uralkodó elv az életben. Talán, mert az élet rohanás, mert repül az idő, az életünk is azért van a pillanatnyi sikerekre beállítva. Ebből kéznél fekvő a praktikum hajhászása, mely rendszer, életet irányító egyetlen gondolat igen sokszor, annyira, hogy természetes lesz a nehézségek kerülése. Ez a körülmény megmagyarázza azt az életfelfogást, aminek ma annyiszor tanúi lehetünk, hogy amit ma, de legkésőbb holnap el nem lehet érni, azért nem érdemes küzdeni.

Végeredményben ebben a tényben teljesedett be az a szellemi irányzat, mely az új kor eszméivel elvonta az ember tekintetét Istenről, mint a mindenütt jelenlevőről. Ki gondolta volna, amikor a reneszánsz felfedezte az embert, hogy ez erőinek magabizó tudatában így vélekedik egyszer majd, megengedem, hogy létezik Isten, de nincs szükségem rá, Tagadhatatlan, minden gondolatnál meggyőzőbben jelenti ez a tény azt, hogy a középkori világnézet irányzékaí megrövidültek a kézzelfoghatóság határáig. Ennek a megállapításnak messzeágazó következményei elvezetnek oda is, ahol az egyes ember élete érintkezik annak a közösségnek az életével, melyben ez leéli életét. Hiszen, ha az egyes ember egyre kevésbé tud elvonatkoztatni magától, akkor ez azt is jelenti, hogy a társadalmi és nemzeti problémákat szükségképpen ama mentalitás függvényének kell felismerni, a jelek után ítélve, mely nem tud áldozatot hozni. Nem kívánok most részletekbe bocsájtkozni, csupán az a célom, hogy a mai kor-szellem irányvonalát érzékeltsem, mely végső eredményben önmagába visszatérő görbe vonal s amelynek éppen ezért nemzeti szempontból nincs perspektívája, távlata. Múltja van, de jövője nincs.

*

Már ennyiből is kitűnik, hogy a kitűzött kérdéssel — korszerű-e a szentistváni világnézet — *nemzeti szempontból* kívánok foglalkozni. Ki tudná megmondani, hogy annyiféle, egymásnak ellentmondó világnézeti alapon hányszor és hányan foglalkoztak

már hasonló kérdéssel nemzeti szempontból — anélkül azonban, hogy érdemleges eredményt tudnának felmutatni? önként adódik a kérdés: vajjon nem fölösleges idő- és erőpazarlás-e, vajjon nem látszik-e már eleve is reménytelennek, a gyakorlati élet szempontjából haszontalannak az a munka, amit én most magamra vállalok? Erre nem felelek, de biztatásul idézem *Hóman* Bálint írását: „Az ezeréves magyar történet folyamán a XI. század küzdelmeiben kialakult ellentétes irányok és hatalmi törekvések összeütközése nyomán kelt nagy nemzeti katasztrófák — Mohi, Mohács, Budavár, Majtény, Világos és Trianon — sötét útjelzőként intik a magyar nemzetet Szent István nemzetmentő és államalkotó koncepciójának tiszteletére, Szent László küzdelmeinek folytatására ...“

Nem azért idéztem ezeket a sorokat, hogy 900 esztendő történetét elhallgassam. Lássuk saját szemünkkel, hogy itt nem egy tudós különvéleményével állunk szemben, amit esetleg elfogultság, rajongás diktált tollba, hanem magával a megcáfolhatatlan valósággal.

Történeti áttekintés.

Ha azt mondom, Árpád-házi királyaink kora tényleg Szent István koncepciójának tisztelete és Szent László küzdelseinek — e koncepció kifelé és befelé való érvényesítése — jegyében telt el, könnyen felelheti erre valaki: nemzeti királyaink uralkodása alatt és a középkori életforma közelségében ez egészen természetes jelenség. Ezért, valamint mert csupán főbb vonásokban kívánom idézni az ide vonatkozó történelmet, itt nem is időzöm tovább, hanem történeti egymásutánban haladva, hazánk legtündöklőbb korszakára, Nagy Lajos királyunk uralkodása idejére irányítom a figyelmet.

Anjou-házi királyainkkal kapcsolatban mindig büszke örömmel gondolunk arra, hogy hazánk valaha nagyhatalom lehetett, hogy a költő szerint „magyar tenger vizében hunyt el északi kelet, dél hullócsillaga.“ Bizonyos, Anjou-házi királyaink családi tradíciójukat követték, amikor imperialista törekvést folytattak. Annál a körülménynél fogva azonban, hogy mindig igyekeztek kihangsúlyozni annak egyházpolitikai jellegét is, lehetetlen meg nem látni ebben a hűséget az örök magyar ideálhoz, Szent István eszményeihez. Abban, hogy Nagy Lajos vallási meggyőződését nemcsak a magáénak akarta tudni, hanem birodalma sajátjának is, általános szokást követett. Amikor azonban Nagy Sándor mellett Szent Lászlót is életideáljának választotta, kifejezésre juttatta a szentistváni világnézet élő, eleven erejét. Pedig ebben az időben már nem hódít a világnak hátatfordító, szigorúan aszkétikus életforma. Lajos király a lovagkor derűs, életkedvet lehelő világszemléletén keresztül függeszti szemét az égi célokra. Legmeggyőzőbben mégis abban látni az örök magyar ideál diadalát, hogy Nagy Lajost imperialista törekvései megvalósítására nem a keresztény katolikus hit mint országfenntartó erő ösztönözte elsődlegesen, hanem *lelki szükséglet*. Szinte lehetetlen másfélképpen vélekedni arról, akit, mint Nagy Lajos királyt, „annyi nagy királyunk közül egyedül éppen erkölcsi életelveken alapuló emberi nagyságának elismerésül tisztelt meg a, „Nagy“ jelzővel az utókor.“ Még bizonyosabbak lehetünk ebben, ha a Nagy Király lelkét betöltő lovagkorról ezt olvassuk „... a *missziós hit* egyik legjellemezőbb vonása a lovagkor lelki képének...”

Korunknak a misszióról alkotott felfogása egyszerűen megérteti, miért tulajdonítok éti különös fontosságot a missziós hitnek

Lajos király lelki indíttatását illetőleg. Közismert dolog, hogy ma igen sokszor lát napvilágot a kérdés buzgó hívek részéről is: édes gyermeke-e a misszió az Egyháznak, avagy egyesek buzgósága lopta be oda? Ami más szavakkal megfogalmazva így hangzik: legalább is kételkedem benne, hogy szükség van rá. Akár így mondom, akár úgy mondom, a dolog egyre megy: nem hisszük el, hogy a misszió szükségletét inkább *érezni*, mint érteni kell. Beszélhetünk mi egyáltalán élő világnézetről, amikor még mindig a misszió elméletével bíbelődünk, keresvén, van-e isteni parancs rá, vagy nincs? Azt mondják előbb van az élet, aztán az elmélet. Igen, mielőtt a misszióra vonatkozó magyarázat lett volna, a misszió dolgozott, 600 évvel ezelőtt a magyar lovagkor hőse, Nagy Lajos királyunk minden elmélet nélkül az Egyház *lényegéből folyónak* ismerte fel a missziót. Szép, szemléletes magyarázattal szolgál erre vonatkozólag Reisz Elemér S. J., amikor azt mondja: „Amint a szívnek nem kell külön parancs, hogy dobbanjon, úgy a kegyelem ereje az Egyházban fölöslegessé teszi a misszióra vonatkozó külön parancsot,“ Amiből egyébként az is kitűnik, hogy tulajdonképpen a hit spontaneitása, a hit mint természetes megnyilatkozás jelenti a világnézetet s ennyiben, mint állam- és nemzetfenntartó erőt a szentistváni világnézet beteljesedésének lehet tekinteni a keresztény magyar lovagkorbeli nagyhatalmi állapotot.

Nem véletlen, hogy ezzel nemzeti szempontból is hazánk történetének legdiadalmasabb fejezete zárult le. A keresztény katolikus világnézetet, Szent István lelki sajátját soha többé nem láttuk olyan egyetemesen, olyan Ószinte lelkesedéssel megvalósítva, olyan teljes fényében ragyogónak, mint Nagy Lajos uralkodása alatt.

Az utána következő időben az *új kor* szellemi áramlata, a *reneszánsz*, ha egyelőre nem is tudott nemzeti életünk gyökeréig lehatolni, a magyarságban, mint erkölcsi közösségben mégis bizonyos szakadást hozott létre. Arról a nyugatról, ahonnan valamikor az egyházi universalizmus egyetemes békét lehelő mozgalma elindult, most egészen más szelek fújnak. Világnézeti fordulásról beszél a reneszánsz. És mi tökéletesen megértjük minden szavát. Hallgassuk csak, mintha egy kissé a mai kor jellemzésére is ráillenének ezek a sorok: „... minden állam és fejedelem kénytelen saját lábán állani és leszámolni azzal, hogy *egyedül* saját ereje, ügyessége, diplomáciai intrikái, vagy zsoldosainak megfelelő száma képes létét fenntartani. Európa farkasok társasága lett, melyek hajlandók bármely pillanatban egymás torkára ugriani...“

Ezért az egyetemes önzésért nem hallotta meg a keresztény-Európa a pápa és hazánk a pogány török ellen hadba szólító szavát, segélykiáltását. *Ezért* olyan kirívó az önzetlen, önfelá-

dozó Hunyadi János török elleni vállalkozása. És végezetül ezért kell apa és fiú között olyan mélységes szakadékot látni, mint aminőt Hunyadi János és Hunyadi Mátyás között láttat meg a változó korszellem. Az előbbi még rózsafüzérrel a kezében, Jézus nevével az ajkán harcol a pogány ellen, a fiú már beletalálja magát a korszellembe, mely a *keresztény ideáltól elvonatkoztatott hasznosság* elvét és alkalmazását bevonultatja a magyar politikai életbe. Tárgyilagosság kedvéért meg kell azonban említeni, hogy ez az irányváltás nemzeti szempontból még alig érezette hatását. Hiszen Mátyásnál a hasznosság fogalma egyet jelent az állam, a nemzet javával, valamint mert volt ereje is ezt a célkitűzést ideális síkon megtartani. Ez az oka annak, hogy nemcsak megvédeni tudta népét, de újra magasra emelte, becsültté tette a magyar nevet Európában. Mihelyt ez az erős egyéniség kidől, azonnal érezhető lesz a reneszánsznak „az emberben az embert“, lényegében azonban az embert „az erkölcsi parancs alól felszabadító“ hatása, mely az egyéniség kiélését szentesíti a közjóval szemben. Nincs, akí „Mátyás monarchiájának nagy életenergiáit“ a nemzet hasznára összefoghatná. Itt látszik meg, *az önmaga képességeire hagyatkozó emberi erő mennyire gyenge, összefogó erő híján mennyire elkallódik*. Ebben a tényben látom én, hogy Mátyás uralkodása alatt a középkori világnézetnek részleges megtagadása is mennyiben jelenti a szentistváni világnézettől való eltávolodást. Amit még bizonyosabbnak ismerünk fel, ha meggondoljuk, hogy az új eszmeáramlat csupán a felső társadalmi rétegekre korlátozódva terjedt el. A városi és falusi lakosok szinte görcsösen csüngenek a középkori diadalmas világszemléleten továbbra is. Magyar nyelvű kódexirodalmunk ekkor szokik virágzásba. Ekkor nő fel „a Ráskai Leáké s Sövényházi Márták írástudó, könyvíró, könyv-olvasó nemzedéke.“ Ha ehhez hozzávesszük még a képzőművészetek ugyanilyen szellemű fellendülését s hogy a korabeli „végrendeletek teli vannak egyházi, kegyes célra tett hagyományokkal, a lakosság mind szorosabban tömörül vallásos jellegű céhekbe és keresztény karitászgyakorló egyesületekbe ..“ szinte alig tudja az ember elképzelni ilyen őszinte, bensőséges hitélet felett a sötét felhőként tornyosuló korszellemet. Éppen ezért, amennyire hihetetlennek tetszik, hogy erre a világszemléletre olyan hamar leszakadtak a török világ pusztító villámjai, hogy a pogány erőszak olyan hosszan tudott diadalmaskodni ezen az erőteljes keresztény kivirágzáson, annyira lehetetlen ennek okát abban a szakadékban nem látni, amit az új korszellem idézett elő a nemzet testén. Azzal a ténnyel ugyanis, hogy a reneszánsz meghozta a politikai hatalom elvilágiasodását, a kereszténység elvesztette erejét. Azt az erőt, melyet eddig mindig éppen a politikai hatalom és a nemzet egyetemének világnézeti szolidaritásában ismertünk fel állam- és nemzetfenntartó erőnek.

Természetesen nemcsak a mohácsi véres csatavesztést, de annak minden szomorú következményét is meg lehet ez új világfelfogás térhódításával magyarázni. Ugyanis, ha az államhatalom érdekei „nem engedik többé a régi keresztény egyetemesség érvényesülését“, aminek következtében a politikában, tehát hivatalosan, mint erőnek nem tulajdonítanak fontosságot, ugyan mi akadály lett volna annak, hogy az egyes ember szemében is egyéni szükségletté ne színeződjön a keresztény katolikus vallás, melynek így szükségképpen maga után kellett vonnia Mohácson túlmenőleg is mindazt az önzést, mely végezetül a mai legszertelenebb beteljesedéséhez vezetett.

Ettől kezdve a nemzet és politikai hatalom soha nem talált egymásra abban a szolidaritásban, melyet a szentistváni világnézetben örök magyar ideálnak tanultunk meg tisztelni. De nem is tudja a magyarság csak visszaálmodni azt a nemzeti nagyságát, erejét és hatalmát, mely a török világot megelőző századokban a sajátja volt. S hogy teljes legyen a tragédiánk: nem múlt el kor, melyet tudva vagy tudattalanul meg ne érintett volna ez a fél-évezreden át diadalms világszemlélet.

Akkor eszméltünk erre a maga teljes valóságában először, amikor a *százötven esztendő török rabság* már-már elhomályosította a multat, egyre erőtlenebbé tette a jelent és reménytelenebbé a jövőt. Mindenek előtt azt az alig minősíthető fizikai fájdalmat hívom tanúbizonyságnak, mely az örökös üldöztetés és élet-halál közt lebegés érzetéből fakadt nap-nap után. Amerre a szem ellátott, látnia kellett a nagyapái, úkapái teremtette évszázados dicsőséges kultúra, emberlakta területek kifosztása után“ a füvek uralmát, hogy a talaj begyepesedett, itt elhomokosodott, ott elszikisedett, egy szóval az egész ország egy nagy ugarrá vált.“ Természetesnek kell mondani, hogy a szabad területeken is a fegyverforgatás kétségtelenül fellelhető örömei, virtuos kitörései mellett ekkor már nagy neki-keseredés ütött tanyát minden magyar szívében, látván a hon szomorú állapotát. Amilyen könnyörtelenül igaz, olyan mértékben lett bizonyos, hogy a közállapotok romlásával egyenes arányban hagyta el az egyes embert is a lelki ereje, ami annál könnyebben bekövetkezhetett, mert a klérusnak az a töredéke, mely a mohácsi csata után még járta az országot, maradék kultúránk főlégetésével együtt esett áldozatul. Ebben a gazdaságilag lerongyolódott, vérgőzös atmoszférában már-már úgy látszott, szellemi tájékozódó képességét is elveszti a magyar. Talán csak a lelke mélyén élt a sejtve őrzött ideál, amit még az évszázados katolikus hit plántált oda. Aki a reformációt a szívével akarta megfogni, ezt kereste benne. Ezért van az, hogy kezdetben a prédikátorok is jónak látták megmaradni a katolikus külsőségek mellett. Mindent összevéve: elintézett dolognak tetszett ekkor már, hogy a magyarság adott helyzetben, saját erejéből nem tudja lerázni a

török igát. De mi lesz vele, ha kétségbeesik az ereje fogytán s az önzés láttán, mellyel a keresztény Európa szemléli vergődését? Mi lesz akkor, ha a magyarság megadja magát sorsának, amit a hitviták elfajulásával később a reformáció is siettetett? Igen, mi lesz akkor, ha a magyarság válláról valaki egyszer majd leveszi azt a fizikai fájdalmat, mely már a szellemét is fogva tartotta, de egyénisége feladásával kell fizetnie érte? . . . Talán komolytalan találgatásnak tetszik így utólag lehetőségeket emlegetni, de akkor, amikor ezek mellett még adottság az ország függő állami léte, három részre szakadása, nem lehet elképzelés csupán, ha ezek a kérdések a lét, nem lét határán láttatják meg a magyarságot.

Ebben a történelmi pillanatban, amikor fizikai és szellemi erőink egyaránt elhagyni készültek már, természetfeletti beavatkozásnak kell tekintenünk, hogy *Pázmány Péter* megjelent a magyar horizonton. Ma még kevesen ismerik széles körökben azt a Pázmány Pétert, akit *Szekfü Gyula* új értékelése adott nekünk. Nem régen ünnepeltük benne az iskolaalapítót, a diadalmas hitvitázót és meggyőzőerejű szónokot. Ismerjük zamatos nyelvezetét, mellyel szintén büszkesége lett fájának. De azt, hogy ő több nekünk magyaroknak a kultúra bajnokánál, az aranytollú írónál, sőt a katolikus restauráció hősnél is, hogy ő volt annak a megváltóerejű szellemi áramlatnak a megindítója, mely a török világ harcának megharcolására megedzette, a török iga lerázására felkészítette az elalélt magyarságot a tradicionális nemzeti öntudat ébrentartásával, azt, mondom, kevesen tudják. Pedig semmire nem volt ekkor nagyobb szükség, mint erre.

Pázmány Péter kezében minden adottság csak *eszköz* annak az egyetemesebb programnak a megvalósítása érdekében, melyet *Szekfü Gyula* így határoz meg: O „a lelki ember lelki-séget“ akar árasztani. Ezért nem lehetünk eléggé körültekintők az értékelésnél, ha benne csak az önzetlen, áldozatkész, önmagával és másokkal szemben szigorú főpapot, a szikrázóelméjű hitvitázót, vagy a nagy iskolaalapítót látjuk meg, de az ezeket a részletmunkákat egységbe foglaló *nemzeti gondolatot* nem.

A nemzeti gondolatot kívánja szolgálni Pázmány Péter mindenek előtt azzal a ténykedésével, hogy a reformáció térhódításának gátat vet. Hogy mennyire igaz e tekintetben a nemzeti gondolat szolgálata, azt igazolja a katolikus restaurációnak az az erénye, mely a vallási meggyőződés megerősítését nem csupán egyéni szükségletnek tekinti, de beállítva azt a magyar múlt és jövő síkjába, *a nemzet létfeltételének* hirdeti, mint a Mária-kultusz felelevenítése példa rá, mely nagy mélységű és hosszú időre kiható történetfilozófiai rendszer megteremtéséhez vezetett. Ennek témája: Magyarország Mária országa. Valahányszor elhagytuk Máriát, hűtlenségünkért mindig nagy árat kellett fizetni érte, de ha visszatértünk hozzá, felemelt minket. Eme katolikus eszméktől átitatott, nemzeti történet szemléletből fakadó gondolkodásnak

azonban nem szabott határt sem a török végvárok vonala, sem a protestáns erdélyi fejedelemség, mert a gondolat legfőbb élteitőinek, a ma annyiszor nemzetközinek mondott jezsuitáknak volt bátorságuk itt is, ott is megjelenni, mint Szekfü Gyula mondja, „még meddő talajon is prédikálnak, gyóntatnak és áldoztatnak, amíg a protestáns többségtől, mint békebontók el nem űzetnek, hogy megint visszatérjenek. Mindezt pedig azért tették, mert a Regnum Mariánum elmélet a régi határaiba visszavezetett, integer Nagy-Magyarországot követeli, koronás királyának és ősi pátronájának, a magyarok Nagyasszonyának vezetése alatt.“

Jól tudta azonban Pázmány Péter azt is, bármennyire örvendetes tény, hogy a katolicizmus számarányát megjavítva azt újra uralkodó vallássá tudta tenni, a megtartást nevelés nélkül nem biztosíthatja, Ezért minden jövedelmét teológiák, kollégiumok és egyéb iskolák alapítására áldozta. És ezt megint nem tehette anélkül, hogy egyúttal a nemzeti gondolat erősödését ne szolgálja. Itt nemcsak arra gondolok, hogy felismerte, a népet nyelvén keresztül meg lehet közelíteni s ez vezette írói tevékenységéhez, mely azután az egyetemes magyarság nyeresége lett, hanem arra is, hogy iskolaalapításaival s általában a nevelés terén tett intézkedéseivel „igazán nemzetalakító munkát a falukban, jobbágyok körében végzett,“ ami a reformációról ebben az időben el nem mondható,

Kissé bővebben kellett időzni e sorsdöntő kor nagy alakjánál, Pázmány Péternél, mert bizonyos oldalról azért akarják a mai napig is egyoldalú beállítással fenti minőségben elsikkasztani, mert a katolikus vallás erejével, a szentistváni világnézet fegyverével lett sorsdöntő időben a nemzeti gondolat ébrentartója. A célt, az integer Nagy-Magyarországot már nem érhette meg, de azzal, hogy felkészítette népét az eljövendő nagy keresztény összefogásra, mely egyéb okok mellett jórészt a reformáció miatt húzódozott, teljesítette történeti hivatását.

Ma már, amikor ott áll Budavárában XI. Ince pápa szobra, nem vitás, a pápaság volt a kezdeményező és legfőbb mozgató erő az önző hatalmi harcok, világnézeti ellentétek közepette, mely össze tudta fogni török ellenes frontba Európát. A keresztény univerzalizmus utolsó diadalmas fellobbanása volt ez a *Budavárát felszabadító erő*, mely egyetlen egyszer mutatta meg az új kornak igazi, ismeretlen arcát s világraszóló eredményt teremtett. A titka: a nagy szakadás, dogmatikus és egyéb elvi harcok idején is megértésre talált egy pillanatra az alázatos szeretet szava. Ebben a szeretetben olvadt fel szinte az egész keresztény világ s mint „Krisztus atlétái“ vonultak Buda alá az új kereszties seregnek. Az egyébként jelentéktelen részletek a legbeszédesebbek a tanúságtételben. *Lotharingiai* Károly a fővezér és *Sobieski* János lengyel király ministrálnak a felszabadító misén. *Buonvisi* bíboros, ennek a lelkesedésnek diplomáciai hőse, arany nyakláncot küld

a protestáns *Petneházy* főúrnak, *Marco D'aviáno*, ez az aszkéta-erejű új Kapisztrán Szent János, aki a lelkesedés tüzét képviseli, betegeket látogat, gyóntat, áldoztat a lövészárokban, A katolikus Egyház diktálta erkölcsi felemelkedettségre mégis a kórházakban termette meg legnagyobb, legszebb gyümölcsét, ahol „a pápa küldte balzsammal katolikus szerzetesek gyógyítják a protestánsokat.“

Hogy ebben az egyetemes keresztény lelkesedésben érezhető volt a magyar lelkesedés tüze, a magyar katolikus restauráció nagy erőfeszítése is, az kitűnik abból, hogy I. Lipót „a pogányverő Szent István és Szent László példáján“ lelkesedik s ha valami sikerül, Magyarország Nagyasszonyának köszöni meg. Semmi egyéb ez, mint a szentistváni világnézet fellobbanása Lipótban, aki most tényleg magyar királynak érzi magát. Szekfü Gyula így ír róla ezzel kapcsolatban: „Alázatos katolikus lélek és ennek lendülete félreismerhetetlen e hadjáratokban Lipótnál, aminthogy az egész európai törökellenes hangulat is ily régi, a vallásszakadás előtti egyetemes keresztény jellegű.“

A szentistváni világnézet tehát ismét teljesítette a maga történeti hivatását: csak egy pillanatra ugyan, de találkozott a szolidaritásban politikai hatalom és nemzet. Éppen ezzel kapcsolatban *fölmerülhet az a gondolat, hogy a szentistváni világnézet a maga eredetiségében csak akkor és addig életképes, amikor és ameddig az egyetemes kereszténység szolidaritásában támaszra talál*. Tényleg kísért ez a gondolat, hiszen sikerről addig beszélhetünk, amíg a keresztény univerzalizmus Európában le nem áldozott (gondoljunk csak a százötven esztendő török rabság fent vázolt bekövetkezésére) és akkor emelt fel (Budavár visszafoglalása), amikor az újkorban szinte csodával határos módon ismét fellángolt rövid időre. Nem azt jelenti-e ez, hogy az Első Magyar Király világszemléletét is revízió alá kell venni, tekintve, hogy a keresztény univerzalizmus irreálitása, megfoghatatlan képződménnyé finomult? Illetve *Ranke* óta nekünk is esküdni kell a külpolitikai hatóerő döntő jellegére, hiszen könnyű felismerni, hogy az egyes szellemi áramlatok mindig külső hatásra lettek érezhetőek s velük szemben nekünk nem volt és a jövőben sem lesz mit keresni?

Ezt a nézetet látszik erősíteni az a körülmény is, mely különösen // *Rákóczi Ferenc szabadságharcánál* olyan tragikus és döntő módon avatkozott közbe. A szabadság-eszmény nála abban a gondoskodásban ölt testet, mellyel meg akarja szüntetni azt a mély *társadalmi ellentétet*, ami a rendiség szigorú kihangsúlyozásával ekkor már magyar és magyar közt tátongett. A magyar történelemben nóvumként tör fel az ő mélyen vallásos egyéniségéből ez a gondoskodás, mely annak felismeréséből származott, hogy ez a tény gátlólag hat közjogi, és minden egyéb természetű kívánságunk kielégítéséért folytatott harcunk közben. Kétségtelen, Bécs ekkor már messze eltávolodott attól az érától, melyben a

keresztény univerzalizmus hatása alatt meghatódva Szent István és Szent László örökébe lépni lelkiismereti köteletségének tartotta. Rákóczi Ferenc szabadság-eszménye erre a visszaesésre mutat rá. Érzékelteti azt a világnézeti elhajlást, ami az állam, a politikai hatalom magatartásában bekövetkezett a középkori világszemlélet óta, hiszen ugyanaz a rendi szervezet humánusabb volt az alsóbb társadalmi rétegekkel szemben a középkorban, éppen a politikai hatalom határozott keresztény magatartása következtében. (Gondoljunk itt Szent István törvényeire.) Végeredményben ugyanez az adott helyzet magyarázza azt is, hogy eredeti elgondolásán változtatnia kellett, hathatósabb külföldi segítség reményében. Más kérdés, a rendek bevonásával, most már egyetemesebb cél érdekében vívott szabadságharc hogyan végződött. Történeti tényként kell azonban elkönyvelni, hogy a szentistváni gondolat él, dolgozik a magyarságban olyan nagy vérveszteség után is, mint a hosszú török rabság. De ugyancsak figyelemre méltó az a tény is, hogy Rákóczi Ferenc eredeti elgondolása — melyet rajtunk kívül fekvő, külpolitikai okok miatt akkor nem lehetett érvényesíteni — az utána következő barokk kor vallási megújulásában, magunk erejéből gyakorlatilag is megvalósítást nyert, hiszen a nemzeti gondolat ekkor éppen a merev rendi kötöttség egyhülésével nyert erőben. Ezt tárgyalva az sem lehet közömbös, hogy a barokk kor tulajdonképpen a XVII. századbeli katolikus restauráció teljes ki virágzása, amikor „a keresztény heroikus életideál a valóságban is megjelenik“. Ez jelenti ugyanis a szentistváni világnézet tökéletes igazolását. A magyarság ezzel önmagából újította meg magát. Még nagyobb jelentőségű azonban a szentistváni világnézet, mint örök magyar ideál szempontjából, hogy a magyarság *ugyanabból* a forrásból merítve, a keresztény katolicizmusban talált magára a török világ után. Arra való tekintettel, hogy ezt az erőforrást Pázmány Péterrel kapcsolatban elég bőven ismertettem, most csak éppen érinteni kívánom. Itt még csak azt kell megemlíteni, hogy a katolicizmusnak kedvezett egyelőre az egy állam — egy vallás divatos korfelfogás az állam részéről, és Mária Terézia mélyen vallásos egyénisége. Ezzel elérte csúcspontját a barokk kor vallási megújulásában lábra kapó szentistváni világnézet, mely, hogy éppen Mária Terézia alatt milyen irányban kívánta elmélyíteni a nemzeti gondolatot, nem lefeyt kétséges. (Apostoli királyi cím felvétele; Szent István nap megülnése; Szent Jobb hazahozatala.)

A XVIII. század dereka táján azonban fokozatosan bekövetkezik, hogy „a hazai katolicizmus vezetői rátámaszkodva a világi karra, csakhamar beláthatták, hogy a felvilágosodás államhatalma még vallásos uralkodó alatt sem lehet őszinte támasza a katolikus egyháznak.“ Ebből világos, hogy itt az állam és az Egyház viszonyának egy újabb, változó tünetével állunk szemben, amelyben az állam egyre öntudatosabban és tökéletesebben

igyekeznek függetleníteni magát az egyházi befolyástól. Ez a tény nemzeti szempontból annál szomorúbb, mert idegen uralkodó gyakorolja a hatalmat, akinek az érdekei akkor voltak a mi érdekeink is, amikor a lelkiismerete szavára hallgatott. Ettől az időtől kezdve azonban ezt is mindinkább elnyomja az egyoldalú állampelfogás, melyben a katolicizmusnak már semmi előnye nincs. Éppen akkor, amikor nemzeti egységünk védelmében mind több és súlyosabb harcot kell megvívni.

Mindebből nemcsak az látszik, hogy új korszellem döngeti kapukat, hanem elsősorban az a tünet ötlük szembe, hogy ez már sokkal határozottabban akar érvényesülni az eddigiéknél. Itt nem egyszerű eltévelyedésről van szó, mert ebben a törekvésben már bent van az ember elbizakodottsága azok fölött az eredmények fölött, amelyeket a reneszánsz óta elért. Előbb még megilletődött az alkotás örömétől, most már korlátlan lehetőségeket emleget, amikor az ész „mindenható erejére“ támaszkodik ez az u. n. *racionalizmus*.

Első jelenségei nálunk is a fizikai önmagunkraismerés tudatával jártak s amennyiben a barokk kor kiegészítőjeként jelentkeztek, kétségtelenül hasznosaknak bizonyultak, mert olyan hiányosságokra irányították a figyelmet (nemzeti nyelvünk elhanyagolása, gazdasági kultúránk primitív volta), melyeknek megmaradása mellett soha nem lehetett volna újra független állami létünk. Ilyen vonatkozásban ez a felvilágosodás éppen az *észszerűségnek* a köztudatbavetésével szükséges, mert hasznos újításnak bizonyult. Ezt tagadni balgaság lenne, mert ilyen értelemben tényleg *Bessenyei Györggyel* kezdődik a nemzeti ébredés kora az irodalomban s folytatódik később a nemzeti öntudatosodás többi jelenségének felbukkanásával. Tanulságos azonban ennek az új korszellemnek az inspiráló motívumával megismerkedni, amit Bessenyei történet-szemlélete igen meggyőzően mutat be ebben a néhány sorban: „Szent István hozta be a kereszténységet, alatta a keresztény és a szkitha szokások furcsa vegyülete állott elő, amikor az idegen nyugati papok elkezdtek a szkitha farkasoknak prédikálni. A papok csak papoltak, a juhok csak ittak, pusztítottak, raboltak; a papok sokat fáradtak, maguk is elszkithásodtak, de tovább folytatták szent káromkodásukat, szent veszekedésüket, amivel végre mégis csak elérték, hogy megszelídültünk. Hazajöttek osztán sok boglyas kegyetlen magyarok a véres piacrul, hol ölte, raboltak s templomaikba bemenvén, noha még vértől gőzölögtek, füstöltették magukat, hogy az Isten bocássa meg nekik, ha vétettek; osztán ismét visszafordultak dúlni, de megint hazajöttek füstölni. Utoljára anynyira mentünk, mely szerint csodálkoztunk rajta, hogy valaha szkitha módon élhettünk.“

Sokak előtt talán fölöslegesnek tetszik, hogy e feltörő *nemzeti gondolatban még külön értéket keresek*. Mondván, mintha bi-

zoíy a nemzeti gondolat önmagában nem lenne érték. Erre a vélekedésre azonban elsősorban éppen Bessenyei történet-szemlélete cáfol rá, amely *meghatározóit* tartalmat ad a nemzeti gondolatnak. Ami pedig az értéket illeti, eddig is igyekeztem érzékeltetni, hogy a nemzeti törekvések indító okait két kategóriába oszthatjuk: *természetes* és *természetfeletti* eredetűekre. Könnyű felismerni, melyik kornak melyik volt a sajátja, ha a természetfeletti eredetű nemzeti törekvéseket a szentistváni világnézettel azonosítom. Arra is rámutattam esetről esetre, hogy amikor egyik vagy másik volt az indító ok, milyen következménnyel járt az a nemzetre nézve. Ennek következtében mostani összegezésem sem lehet meglepő, amikor ezek alapján értékítélet formájában megállapítom, hogy a természetfeletti indító ok, mint nemzeti törekvés, nemzeti gyarapodással jár, a természetes nem. Amiből következik: a nemzeti törekvéseknek, mint célkitűzéseknek osztályozásából világos, hogy a nemzeti gondolatnak a magyarság történetében mindig is volt valamiféle tartalma, tehát szükségképpen viszonylagos értéket képvisel.

Ilyen gondolatok közepette teszem mérlegre azt a korszellemet, melyet *felvilágosodás* néven ismerünk, de amelyet eddig ismertetett sajátosságai nem mutatnak be egész mivoltában. Így nem említettem még azt, hogy ez az ész tiszteletén elinduló világszemlélet szükségképpen odavezetett, hogy mindent ami észszel fel nem fogható, el kell vetni. Egészen logikusnak kell tehát tartani, ha e közben rábukkant az ésszel elérhetetlen hitigazságok felé vezető utakra, a vallási rendszerekre is, és kiadta a jelszót: mint az ember boldogulása felé vezető járhatatlan utakat föl kell égetni.

E szellem térfoglalását tekintve, külön tragikumnak kell mondani, hogy onnan támadt, ahonnan adott körülmények között legkevésbé volt kivédhető: az államhatalom részéről. Hogyan tudott volna a még alig felépült nagybeteg Magyarország ez ellen védekezni, amikor Mária Terézia vallási meggyőződése ellenére kénytelen volt eltűrni deista kormányférfiai intézkedéseit? Könnyű belátni, hogy ilyen körülmények között minden nehézség nélkül megvethette lábát az új korszellem. Egymásután alakultak a szabadkőműves páholyok, amelyeknek már ekkori munkálkodása eredményéről így ír *Szekfü* Gyula: „Valószínű, hogy a vallásellenes, tiszta deisztikus felvilágosodás német és magyar földön soha oly mértékben nem terjedt volna el, ha a szabadkőművesség, mint szervezet, karjára nem veszi; az élet teljes elvilágiasodása, a dogmáknak és az Egyház parancsainak a mindennapi kérdések közül kiszorítása kétségtelenül a szabadkőművesség munkája, ez tanította meg a művelt néposztályokat arra, hogy napjaikat Isten nélkül is eltölthetik, tisztán világi erkölcsannak engedelmessé, „

Ezzel a barokk kor lényegére tört a felvilágosodás, Arra a

lényegre, mely éltetője volt a nemzeti szellemnek. Annak a nemzeti szellemnek, mely Szent István örökébe igyekezett lépni. Ahhoz azonban még nem volt bátorsága, hogy tevőleg beavatkozzon a nemzet életébe. Ezt hozta meg számára *Bessenyei* nemzeti öntudata. Bizonyos, azzal, hogy a felvilágosodás vele magyar problémákat fejtet meg sokat veszít nemzetközi jellegéből, sőt a nemzeti törekvések hajtóereje lesz. Ekkor arat kirobbanó sikert Dugonics *Etelká*-ja, az első igazán népszerű magyar regény, mely a nemzeti gondolatot olyan optimista színekkel ékesíti, erősíti fel, hogy a lelkesedés tüze, mellyel fogadták, évtizedekig ott ég a lelkekben. Másrészt viszont lehetetlen meg nem látni annak a messze kiható romlásnak a csiráját is benne, melyet szabados erkölcsi szellemével hozott az országra. Igaz, ez az erkölcsi eltévelyedés elsősorban megint a felső társadalmi osztályokban talál otthonra, Mindamellett ez a kezdetben individuális eltévelyedés mégsem csak egyeseket érint, A francia matszrializmus jóvoltából már „nemcsak a halhatatlanságot, a pozitív vallási kinyilatkoztatást, a gondviselést tagadja...” hanem „„az Istentől megszabadított emberi erkölcs már megérkezik természetes fejlődése során a teljes immoralitáshoz“. Ahhoz, hogy „Magyarországon, nem régen még Mária országában könyvben ajánlják a szabad szerelmet“. És ahhoz, hogy ugyanekkor *megjelenik az első magyar, „aki fájának üldözését és háttérbe szorítását tette élettartalmává“*, de olyan intenzitással, hogy valamennyi nemzedék megérezte a mai napig. Nem véletlen, hogy így van, mert aki Istent leráncigálja az erkölcsbírói székből, azelőtt nincs semmi a földön, ami szent lenne. A mai nemzedék szomorú osztályrésze ezt tökéletesen megértene. Az 1790-es évek felvilágosodás-teremtette gyümölcsét egyik nemzedék sem érezhette olyan keserűnek, mint a mai. Igaz, a hatalom kegyeinek élvezete reményében, önző anyagi érdekből saját fajtájáról irreális képet festő „magyarok“ meghurcolták az akkori nemzedéket is. Bizonyosan egyedül ez volt a szándékuk és nem gondoltak arra, hogy az igaztalan vád „egy századon keresztül a mai napig folyvást kísért s ellenségeink írásaiban is, legutóbb főként a cseh propagandában megnyilatkozik“. De a mai nemzedék, mely egész testével kénytelen felfogni az ütet, tudja igazán mit jelent, ha az elhajított kő visszaesik, mert még emlékszik Világosra és szenvedni Trianont, két olyan rokon nemzeti katasztrófát, melynek egyikétől sem választhatók el a kielégítetlen nemzetiségi problémák!

Így a felvilágosodás míg egyrészt megnövelte nemzeti aspirációinkat, a kölöncöt is meghozta számukra. Hiszen *semmi sem lehet feltűnőbb az utolsó száz esztendő történetében, mint az a tünet, hogy minél teljesebben akartuk érvényesíteni nemzeti törekvéseinket, ónnál hevesebben akadályoztak ebben éppen a — nemzetiségi törekvések*. A rendi privilégiumokat legyőzte az idő, ezeket növelte.

Amikor így a felvilágosodás lassú térfoglalásáról adok

számat, kérdezhetné valaki: *hová lett ebben a sorsdöntő időben a katolicizmus!* önkéntelenül felmerülő kérdés ez, hiszen nem frázis, hogy a katolicizmusnak eddig mindig volt bátorsága és ereje fel-emelni szavát külső és belső bomlasztó erők ellen egyaránt. Sőt mindig kötelességének tartotta ezt, nemcsak egyetemesebb isteni küldetésénél, de annál a tradíciónál fogva is, mely szűkebb dunamedencei múltjában gyökerezik s amelyhez a küldetést Szent Istvántól nyerte, meghatározott eszmekörre!. Ezért tökéletesen érthető is, hogy nemzetünk jó és balsorsa szorosan összefügg a katolikus egyház állapotával. Amikor a katolikus egyházban fel-lendült a hitélet, az mindig az ország javát is szolgálta. Viszont a nemzet erőinek és öntudatának megfogyatkozása gátló hatással volt az Egyházra. Jól tudta ezt mindig a katolikus egyház, azért a nemzeti öntudat szolgálatát csak úgy kötelességének tartotta, mint az Isten-gyermekség felismertetését az emberben. Mégis, hogy a felvilágosodás és később annak következményeivel szem-ben nem tudta sikerrel felvenni a harcot, abban elsősorban nem eme öntudat csökkenését, erőinek megfogyatkozását kell és lehet látni, hanem mindenekelőtt azt a fokozatosan bekövetkező mellőzést a mindinkább külön utakat járó állam részéről és azt a nagy vér-veszteséget, ami II. József uralkodásával érte s ami szinte a mai napig érezhető. Nem nehéz elképzelni, mit jelentett ilyen nagy és döntő fontosságú időben, ilyen nagy életképességű kor-szellem elindulásakor az Egyház olyan arányú „megrendsza-bályozása“, mint ami II. József alatt bekövetkezett. Elűzték szer-zetesrendjeit, egyoldalú értelmezéssel befolytak gazdálkodásába, elszakították Rómától, stb., melynek így nem lehetett kétséges a további sorsa. Az Egyház és állam fokozatos eltávolodása vég-eredményben az Egyház államosításához vezetett, amit legvilá-gosabban az a tény szemléltet, hogy a papok is olyan állami hivatalnokok lettek, mint ma egy adóhivatali tisztviselő, egy tanár vagy tanító. Így megértjük és kellően értékelni tudjuk a vádat, mely ma annyiszor száll az Egyház felé: az utolsó száz-százötven esztendő alatt megtúrte vagy nagy-kényelmesen szem-lélte azokat a felforgató elemeket, melyek ellen ma harcol. Ezt tudva vissza lehet fordítani a kérdést: akik az Egyház *egyedüli* felelősségéről beszélnek meglátták és megláttatták-e, hogy ez *legalább annyira* a jozefinista szellem következményére, mint amennyire az Egyház tájékozatlanságára vezethető vissza? így beállítva ezt a tényt történelmünk távlatába, immár nem csupán játék a szavakkal, nem üres sopánkodás s így haszontalan elme-futtatás e kérdés feltevése: mennyivel más alakot öltött volna a XIX, század liberalizmusa nálunk, ha az Egyház töretlen erejé-nek teljében van s ha. . . igen, ha a *Széchenyi—Kossuth* pár-harcra másképen reagál a 40-es évek nemzedéke?

Ha. . . De nem így történt. Az a mélység, mely *Széchenyi* és *Kossuth* között tátongott már a negyvenes években, mutatja,

mennyire távolodott el ez a nemzedék az örök magyar ideáltól, Pedig fontos lépés előtt állott. Évszázadok életkereteit kellett újakkal felcserélni. Ez nem vitás, amikor ott dörömböl az újszülött az élet kapujában. Csak az a nagy kérdés, mit fog hozni: jót, rosszat? Ínséget, bőséget? Ezekkel a gondolatokkal állja körül az új szellem születésének vajúdó ágát a XIX. század eleji nemzedék. Csak nézi, nézi s nem mer, vagy nem tud, vagy nem akar hozzá szólni. Ott remeg mozdulatlanágában az a tudat, hogy az újszülött nagyrahitott lesz... Ma már tudjuk, hogy az új életforma élettartalomban megérte a negyedik nemzedéket is. De azt is látni, hogy ez is csak olyan, mint a többi, melybe halandó álmotda bele a lelket: nem fogja túlélni idejét egyetlen perccel sem.

Pedig milyen tobzódó optimizmussal engedték útjára!...

Csak *egyetlen* ember nem tudott örülni neki. Csak *egyetlen* lélek tépelődött, reszketett fejlődése láttán. Az, aki a végén bomlott elmével is kísérte, míg kísérhette távolról is élete útján. Az, aki a világra merete hozni. Aki a lelkével táplálta. Aki az első szót a szájára adta s aki elindította az élete útján, — hogy örökre eltávolodjon tőle, hogy ellene fordítsa szavát. Egyszóval, hogy a végén megtagadja őt. Ez a nagyreményű és hosszúéletű ifjú a *XIX. századeleji korszellem* volt, melyet először nem tudtunk minek nevezni s később a liberalizmus nevet kapta. A tragikus sorsú férfiú pedig *Széchenyi* István gróf, a legnagyobb s talán letragikusabb sorsú magyar volt.

Amint Szent István világnézete az örök magyar ideál megjelenését képviseli, úgy Széchenyi István gróf élete és koncepciója e világnézet utolsó felvillanása. Mindkettőt azonos probléma foglalkoztatja: a lét, nem-lét kérdése. Mindkettő más-más körülmények között ugyan, de annál figyelemre méltóbb, hogy azonos és egyetlen lehetőséget talál e probléma megoldására: a nemzeti és erkölcsi egyéniség együttes szolgálatát. Végül: mindkettő reménytelenül száll sírba, de az utókor egyformán igazolja mind a kettőt.

Szent Istvánt, akinek életére állítólag atyjafiától felbujtott orgyilkos tört, a következő nemzedék már maga állította oltárra. Széchenyi Istvánt, akinek szintén életére tört az a nemzedék, melyet korábban a keblén melengetett, mert nemcsak tőrrel, de mint Széchenyi esete példa rá, meg nem értéssel is lehet életet kioltani, ma valóságos kultusz övezi, bűnbánó lelkesedéssel, mely jóvá akarja tenni az előző korok minden mulasztását. Gondoljunk csak arra, hogy száz évvel ezelőtt a fiatalság sietett megtagadni őt és ma ugyancsak a fiatalság akarja tüzzel-vassal rehabilitálni. És, hogy a hasonlóság teljes legyen: semmivel sem hevíti tüzesebb láng az akkori fiatalságot, mint a mait; semmivel sem volt hazafiasabb a Kossuthért lángoló fiatalság, mint amelyik ma Széchenyire esküszik, Csak éppen abban különbö-

zik ez amattól, hogy saját jövője féltése érdekében a nemzeti és erkölcsi egyéniség együttes szolgálatát *alapelvnek* tartja az egyes ember és a nemzet esetében egyaránt.

Természetesen korai volna ezekben a sorokban értékítéletet, keresni. Nem is azért állítottam egymással szembe ezt a két, száz éven inneni és túli felfogást, hogy akármiféle következtést vonjak belőle a jövőre nézve. Csupán az a célom vele, hogy megláttassam, *a felvilágosodott nyugat fuvalmának eme legújbb változatában senki nem kereste a lelket, senki nem vette észre, hogy az lélek nélkül közelít felénk.* Ezt a mulasztást akkor tudjuk jelentőségében igazán felmérni, ha arra gondolunk, hogy most nincs, aki hivatalból megtegye ezt. Az Egyház a ráerőszakolt jozefinista köntösben és megfogyatkozott erőben nem követheti az évszázados tradíciót, a szentistváni világnézet ébrentartását. Már-már úgy látszik, hogy az elkövetkező nagy átalakuláskor nem érvényesül Szűz Máriának, az örökös királynak a gondoskodása; hogy a nemzet nem fogja hallani a lelkiismeret szavát, amely pedig válságos időkben mindig megszólalt, — amikor megjelent a történelem színpadán Széchenyi István gróf, akkor még huszárkapitány. Ki gondolta akkor, hogy ez a Katona-ember hozza a *lelkiismeret szavát*, amit el lehet nyomni, el lehet hallgatni, de, mint a jövő igazolta, létezését tagadni lehetetlen. Ezért kétségtelen, az emberek fogadhatták, ahogy akarták. A *Gondviselés* küldte, hogy ez a nemzet el ne felejtse hivatását ílt a Duna-medencében.

Hogy történelmi küldetéssel jön, mindjárt a pályája elején elárulja. A nagy nacionalista felbuzdulásban ő is a nemzeti érzést akarja lánggra lobbantani, de rögtön megláttatja, hogy ennek kerékkötője ugyan a rendiség, mely urakat és szolgákat különböztet meg, a maradiság, függő államiságunk, stb., azonban ennek ellenére sem „a viszonyokat, az alkotmányt, a politikai és társadalmi berendezkedést óhajta megváltoztatni“, tehát nem az objektív, a kézzel tapintható magyar világot, hanem a lelkieket, a magyarság egész belső, szubjektív világát, Ma úgy mondhatjuk: világnézeti változást akart, már amennyiben a világnézet a lélek mellett, vagy ellen történő állásfoglalás. Ezért van az, hogy *a hazafiság nála lelkiismereti kérdés.* Minden benyomást tudatosan a lelkén keresztül fogad be s ugyancsak a lelkében gyökerezik minden gondolata, szándéka, tette. Abban a lélekben, mely soha nem tudott eléggé aláztatos lenni az Úr előtt; mely soha sem tudott eléggé megtisztulni. S ez az erős vallási hitből fakadó aláztatosság, ez az emberi gyengeségének tudatából táplálkozó lelkierő annál inkább akarta a napfényt, a nyilvánosságot, annál erősebb ösztönzést érzett a tettek mezejére lépni, minél inkább látta, hogy népe éppen *tetteiben* távolodik el ettől a felfogástól. Ezért akarja népében először az erkölcsi egyéniséget kialakítani. Ebben az elgondolásban tökéletesen Szent István sajátját lehet felismerni, aki, amikor népe javáról volt szó, nem tudott válasz-

tani kereszténysége és magyarsága között s akinek a világnézetét éppen ez a körülmény avatja örök értékűvé, minden időben korszerűvé, nemzetfenntartó erővé. Nem hagyhatunk figyelmen kívül ezzel kapcsolatban még egy fontos momentumot: Széchenyi eközben nem gondol Szent Istvánra, az ő koncepciójára és diadalára. „Az ő politikája lélekből fakad,“ Önmagába nézett és úgy talált arra az útra, melyet Első Szent Királyunk jelölt meg egyedül járhatónak. Erre ma talán azt mondják sokan: véletlen. De gondolunk-e arra, hogy érdekes véletlennek kell lennie ahhoz, hogy 800 esztendőn innen és túl lényegében azonos alapelvre építse fel koncepcióját két nagy magyar? Ez ismét a szentistváni világnézet folytonossága mellett szóló ékes bizonyíték. Annak ellenére is igaz ez, hogy Szent István még idegen minták után indult el, Széchenyi koncepciójáról pedig már azt írja Szekfű Gyula: „... övé az első és máig az egyetlen reformrendszer, mely szervesen nőtt ki a magyar földből s melynek minden ize csak a magyar faji egyéniségben valósítható meg.“ Igaz tehát, hogy Széchenyi „a keresztény ideálhuz való felemelkedést csak magyar talajon akarja munkálni“, de *amint biztos, hogy az őt megillető ragyogó történelmi magaslatra soha föl nem ért volna hite nélkül, úgy az ő koncepciója sem emelkedhetett volna arra az erkölcsi magaslatra, ahová ma is sóvárgó szemekkel tekintünk föl, ha nem a hit, a nála öntudatlanul történelmi mélységekbe ereszkedő katolikus hű a mozgató erő benne.* Lehet ez más, mint a szentistváni világnézet igazolása 800 esztendő távlatából?

Még inkább világos lesz erre a felelet, ha tudjuk, hogy Széchenyinek is bevallott célja „halhatatlan lélekhez méltó állapot teremtése“ a megváltozott viszonyok között. Ezért akar változtatni a magyarság parlagi sorsán, ezért akarja feltörni a magyar ugart és ezért panaszozza föl keserűen a „kiművelt emberfő“ hiányát. Ezért akarja ledönteni a társadalmi, anyagi és szellemi korlátokat, melyek ember és ember között olyan mérhetetlen távolságot teremtenek egy hazában, stb. Az eszköz ehhez nem vitás: nemzetének keresztény szellemei való megtöltése. Mint realpolitikus nem hagyhatta figyelmen kívül azt a tény, hogy hazájában annyiféle nemzet és felekezet él. Ámbár aggodalommal szemléli eme különféle sajátságú népek együttélését, de nem esik kétségbe, „mert nemzeti erkölcsé a keresztény erkölcs, mely a felebaráti szereteten épül és amelynek az életben megvalósítása úgy az egyén, mint a nemzeti közösség számára a tökéletesedés lehető legmagasabb foka.“ Egészen közel van ez a felfogás Szent Istvánéhoz akkor is, amikor a vallási tagozódást, mint adott dolgot kezeli, mert a keresztény életmódot, „az emberi méltósághoz“ tehát a halhatatlan lélekhez ülöt mindenki számára lehetővé teszi. Ezen a nehézségen is a keresztény katolikus szellemben gyökeröző ideológiája segíti keresztül, mely „méltányosságot és szeretetet áraszt.“

Ez újabb vonás azt árulja el, hogy Széchenyi *az egész magyarság reformátora*, annak ellenére, hogy az egész magyarság akkor lényegesen más összetételű, mint Szent István korában volt. Felmerül a kérdés, ennyiben a történelmi értelemben vett szentistváni világnézet módosulását jelenti-e Széchenyi koncepciója? Továbbá: ennek következtében az eredeti szentistváni elgondoláson való elindulás szolgálhatja-e továbbra is az egyetemes magyarság érdekeit? Illetőleg, hát hogy kell érteni Széchenyi koncepcióját, mint a szentistváni világnézet képviselőjét?

Ehhez mindenekelőtt azt jegyzem meg, hogy *Pázmány* Péter a katolikus restaurációval az egyetemes magyarság ügyét akarta és tudta szolgálni. Azt sem lehet tagadni, hogy Budavár felszabadítása és a barokk kor, mint szellemi áramlatok a szentistváni világnézetet képviselve ugyancsak az egyetemes magyarság érdekeit szolgálták — a reformáció után is. Világos, ilyen tények mellett nem lehet a szentistváni világnézet csődjéről beszélni a megváltozott vallási viszonyok között sem. Ezzel kapcsolatban azonban nem hagyható figyelmen kívül az a körülmény, hogy a hazai protestantizmus, mely a katolikus restauráció után erősödött meg öntudatban, teljesen érthető módon nem tud elvonatkoztatni attól a gondolattól, hogy Szent István és Szent László diadalmas magyarsága el nem választható hitbeli meggyőződésétől, Egészen természetes is. Mert, ha Szent Istvánt, Szent Lászlót akarom méltatni, rájuk akarok emlékezni, szükségképpen a szentet kell először észrevenni bennük. Nem azért, mert katolikusok voltak, hanem mert az ok és okozat viszonyában rejlő törvényszerűség parancsolja ezt a logikus egymásután. De ez a körülmény csak nem szolgáltathat elegendő okot arra a magatartásra, mely a legutóbbi időkig a protestantizmusnak jórészt sajátja volt, hogy például Szent István királyt alig méltatták figyelemre, illetve, mert a jubileumi évre való tekintettel már még sem kerülhetik el az illő megemlékezést, egyesek megreformált „keresztyén hősnek“, a protestantizmus előfutárának jelölik meg?

Fentiekből tehát világos, a szentistváni világnézet amennyiben katolikum, illetőleg amennyiben történelmi hatóerőnek ismerjük, igenis egyetemes érvényű eredményeket tud felmutatni a reformáció után is. Továbbá: a történelmi értelemben vett szentistváni világnézet hordozója tradíciójánál fogva, de a protestantizmus most ismertetett magatartása következtében továbbra is a katolikus egyház. Ami azonban a *mai megváltozott viszonyok között annyit jelent, hogy a katolicizmus tudatában van a maga erejének, bizik képességében, de sohasem önző, amikor a nemzeti gondolat szolgálatáról van szó*. A szentistváni világnézet Széchenyi gondolata szerinti korszerű megfogalmazásban ezt jelenti. Ezt kell, hogy jelentse végül azért is, mert Magyarország közel 70 százalékban ma is katolikus ország.

Széchenyi koncepciójában tehát nincs szó sehol elvfel-

adásról, megalkuvásról — az örök magyar ideálhoz viszonyítva. Ezért a szó teljes értelmében egyetemes magyar érdeket szolgál mind a mai napig. Ennyiben a mai nemzedéknek is szól: lássuk meg alkotásait: a Tudományos Akadémiát, a Lánchidat, a Vaskapu szabályozását, stb. Lássuk meg benne a jövő emberét, amikor azt mondja: „Nem az tesz igazán jót embertársaival, ki őket már mikor elnyomorodtak, Rumfurdi levesekkel tartogatja, hanem aki úgy intézi dolgaikat, hogy tenkre ne jussanak s maguk tudják munkásságik által elejét venni jövőnk elaljasodásuknak,“ (Rumfurd gróf olcsó és tápláló leves kiosztásával jótékonykodott. Szekfü Gy.: Mai Széchenyi.) Lássuk meg benne azt a rettenthetetlen akaratot, azt az önfeláldozást, mellyel a nemzeti ügyet mindenkor kész szolgálni, amikor így ír; „Lenyyesik szárnyaimat, lábaimon járok, levágják lábaimat, kezeimen fogok járni s ha ezeket is kiszakítják hason fogok mászni: csak használhassak.“ Egyszóval lássunk meg benne mindent ami szép, ami jó, ami nemes, ami hasznos, — *semmit sem láttunk meg azonban belőle, ha nem úgy áll előttünk, ahogy Isten élénk adta őt intő példának: először jó kereszténynek kell lenni, hogy jó magyar lehessen.* E százados tilalomfa árnyékában milyen üres frázisnak tesz ez ama divatos mondás: magyarabb magyar — ha nem jelent keresztényibb kereszténységet! Ki nem lát évezredes intelmet ebben a mondásában: „Mi nekünk az erény sokkal magasabb lépcsőjén kell állni, mint másoknak, ha igazán kívánunk használni.“

Szinte elérhetetlen magasságból hangzik a szó. Vonzó példakép 0, akit szemlélve az ember elindul az úton feléje, de meddig ér el? Ki fele útig, ki harmadáig, ki meg már az út elején letér, nem bírja erővel. Kelet és Nyugat kapujában állunk őrt. Hivatásunk éppen azért nehéz, mert mind a kettővel szemben meg kell őrizni függetlenségünket, anélkül azonban, hogy bármelyikkel szemben elzárkózhatnánk. Keletet nem is egészen egy század alatt legyőztük magunkban. Most Nyugattal állunk szemben, immár több mint száz esztendeje. Vájjon ebben a szellemi harcban, mely végeredményben a materializmust hozta ránk, tudunk-e és mikor győzni?

A kérdések kérdése ez ma is. Ezt látta meg Széchenyi most száz esztendeje, amikor a liberalizmus köde nyugat felől terjengett felénk. Tudta, ha ez a köd megüli az agyvelőnket, nem tudunk tisztán látni épp a legváltóságosabb időben. De nem értettük meg szavát idejében s mire a köd leszállt már nem láthattuk és nem hallhattuk a „legnagyobb magyar“ biztos iránymutatását, mert akkor már elboruló elmével töprengett, vájjon „... azon nemzetek osztályába jut-e a magyar, melyeknek fő tengelye az anyag s csak mindig csak az anyag, irgalmas Isten! ez még mind homályban rejtezik!“

S miközben Ő így töpreng Döblingben, népe elindul az érzelmei után ...

Ahogy a másik világ beteljesedett.

Hiába bástyázta körül I. Ferenc császár és király a francia forradalom hírére a korlátlan abszoluzizmussal birodalma határát s hiába ajánlkoztak ehhez nálunk a rendek is készséges őrtállónak, már akkor igaznak bizonyult, hogy a szellemi erőknek határt szabni, azokat szuronyokkal megállítani nem lehet. Sőt, mint a Martinovics-féle összeesküvés következményei igazolták, kivégzéssel sem lehet tartósan megfélemlíteni. A különféle névvel ellátott, „Mindenkinek“ adresszáll forradalmi termékek előbb-utóbb utat találtak a szuronyok között az örökös tartományokba is. Hogy termékeny talajra találjanak, arról a nemzet szellemi elitje gondoskodott. Írók, költők álltak a forradalmi gondolatok szolgálatába, akik ezeken lelkesedve, a nemzet dicsőséges múltjából csiholtak hozzá egyre biztatóbb reményt, ami különösen a fiatalság lelkében fogott tüzet és máris élt a gondolat, az eszme. Hát hogyan, nemzeti nyelven, egyre biztatóbb formában szólt mindenkire s egyre tűrhetetlenebbek lettek a béklyók, melyek anyagi, szellemi és társadalmi életünket fogva tartották, Évszázados bilincsek soha nem szorítottak úgy, mint most, hogy a szabadság, testvériség, egyenlőség lehelete érintette a zsibbadt tagokat. Egyáltalán, soha nem volt annyira érezhető, hogy vannak, mint ezúttal, hogy a szabadulás lehetősége megcsillant. Az idő közben lassan, de biztosan dolgozott.

Amikor megjelenik Széchenyi hosszú *idő* óta az első egyetlen, igazán az egész magyar életet átfogó programjával, az elégedetlenség mindinkább felszabadítja a lefojtott erőket. A lelkesedés, az ováció, amivel fogadták, azonban nem neki szólt, hanem programjának. Csodálatos váteszi erővel már pályája elején megérzi ezt, amit fokozottabban kellett éreznie a nemzet vágyai megálmodójának, gondolatai megfogalmazójának, amikor megjelent *Kossuth* Lajos a maga élénkebb tempója vak Nyilván ez a megérzés írathatta vele már elég korán a következő sorokat: „Bensőm mindennap nyugodtabb. Végre világosan látom rendeltetésemet. Eszméim, terveim ingadozása lassanként megszűnik s egész életem határozott, szilárd irányt vesz. Eleton hazámnak, az emberiségnek legyen szentelve. Minden, amibe kezdek sikeredni fog, minden mag, melyet elvetek, ki fog kelni, fáim virágozni s gyümölcsöt fognak teremni. Ez azonban nem lesz az én nevemmel összekötve, mert hogy kikeljenek el kell hitetni a világgal,

hogy más kertész ültette. Rám nézve az irigység, rosszakarat veszélyes volna, *Engem nem szeretnek!*

A többit tudjuk. Kossuth izzó egyéniségével az ajkán és szemében, mártíromság koszorújával a fején — győzött. Tévedés volna azt hinni és súlyos vád lenne a két nagy hazafival szemben állítani, hogy egyéni érdekek jelentették az ütközőpontot közöttük. Széchenyi és Kossuth személyében két világ, két felfogáson keresztül két világnézet csapott össze, melyet éppen ezért kell itt bővebben tárgyalni, mert hullámai ma is érezhetők, következményeikben ma is hatnak, amikor legjobb barátokat, jó hazafiakat, elvi differenciák választanak el egymástól.

A ma élő nemzedék elvi meggyőződésének gyökerei ott vannak a magyar múltban, bármelyik világnézetről legyen is szó.

Ezért ebben a világnézeti anarchiában, ebben a káoszban, melyben élünk s tájékozódni akarunk, azt hiszem jól cselekszem, amikor ezt az állapotot két leegyszerűsített alapelv összeütközésére vezetem vissza, mely két alapelvet eddig is a lélek mellett, vagy ellene történő állásfoglalásban láttattam meg.

Ha eddigi történelmünket e két alapelv szempontjából vizsgáltam, annál inkább meg kell tenni ezt a ma élő, ható szellemi irányokkal kapcsolatban még akkor is, ha talán akadnak, akik kegyeletstértést emlegetnek, egyoldalú történetsszemlélettel vádolnak, mert az 1938-as esztendőtol' ösztönszerűen, szinte csodát várunk. Trianoni magyarságunk, Szent István király emléke adjon bátorítást, hozzányúlni *így* a problémáinkhoz.

Ezekkel a gondolatokkal felvértezve most már bátrabban nyúlunk a 48-as idők problémaköréhez. Annál is inkább, mert fenntartás nélkül meghajlok *Szekfü* Gyula nagy történetírónk tisztánlátása előtt, aki kezembe adta e korszak megértéséhez a kulcsot.

Hangosan kellett mondani ezt a bátorítást a magam számára, hiszen annyira közel állunk még a vegyes-, dicsőséges és szomorú-émlékű időhöz, hogy mindnyájunkban elevenen élő emléke él. Alig van ház, melyben éppen ennek a kornak ne lenne kézzelfogható emléke is a képekben. Széchenyi, Kossuth, Vörösmarty, Petőfi... de ki tudná rövidre fogva elsorolni azoknak a neveit, akiken keresztül élt ez az egy darab síró-vigadó magyar élet. Mert, hogy teljes egészében, erényeiben, hibáiban magyar volt a negyvennyolcas idők felszabadított lelkesedése, ki merné tagadni? Soha olyan önfelédttömegek, soha olyan tüzes szavak nem visszhangzottak még kitaróan eseményre, mint amilyen érdeklődéssel és lélekkel napjainkig emlékezni tudunk az első március tizenötödikére. Kérdezem azonban, hogy mi, akik ennyire és méltán tudunk emlékezni ez alkalomból, tudjuk-e azt is, hogy „éppen azon években, mikor a nemzeti lelkesedés legnagyobb fokra izzott s a tömegek oly közel érezték magukat a nagy beteljesedéshez“, mint még soha, legnagyobb magyarjainkat rendre elérte s éppen akkor a magyar betegség: a nemzet sorsa feletti

kétségbeesés? Hogy előbb *Kölcsey*, majd *Deák* és *Széchenyi* is *ennek* a betegségnek az áldozata lett? S ha tudjuk, gondoltunk-e már azon, hogy okának kell lennie? Valamint, hogy ez az ok ebben az esetben egyéni felfogásra már nem vezethető vissza, hiszen itt három olyan különféle egyéniségről van szó, akikre a tényleg gyorsan bekövetkező események egyformán nem hathattak, ha nem láttak az események bekövetkezésében azonos tárgyi, tehát az ő egyéni megítélésüktől független momentumokat.

Széles néprétegek előtt talán érthetetlennek tűnik fel ez eseményeknek ilyen módon való beállítása, mely esetleg alkalmas lehet arra is, hogy egyesekben megingassa itt szereplő történeti nagyjainkról táplált tiszteletüket és hálájukat. Hangsúlyozom azonban ismételten, hogy amikor őket egymással szembeállítom a bekövetkező események megítélését illetőleg, a szándék, az őszinte segíteni-akarás szemszögéből nézve különbséget nem teszek, meit nem is tehetek közöttük. Ellenkező esetben el kellene ítélnem az orvost, aki betegét nem tudja meggyógyítani, a katonát, aki vesztett csatában marad a csatatéren. *Ilyen* erkölcsi érzékkel kell szemlélnünk ezt a korunkban sokat vitatott dolgot s akkor nem esünk az oktalan pártoskodás szenvedélyébe.

Nem is lehet másképpen kezelni a 48-as idők történeti eseményeit, melyek évszázados elégedetlenség zsilipeit nyitották ki, mert a legjobb akarat, a legjobb szándék sugallta. Mindez azonban nem gátolhat abban, hogy meg ne állapítsuk mindenképp azt, hogy a felszabadított milliók *előbb lettek függetlenek, mint önálló egyéniségek*. Erkölcsi és gazdasági szempontból ugyanis ennek mutatkozott a legsúlyosabb következménye. A felszabadult szolganépek nem tudtak szabadságukkal élni, ami abban nyilvánult meg, hogy a kis egzisztenciák ezrei, a nagy gazdaságok százai mentek tönkre — mialatt következetes munkával domináló, uralkodó erővé fejlődött a zsidó kapitalizmus, így hiába nyíltak meg a korlátlan lehetőségek szédítő perspektívái, távlatai, a nemzet-egyénség kibontakozása szempontjából ez alig jelentett többet a lehetőségnél. Bármilyen jó, bármilyen nemes szándék sugallta és ha önmagában véve korszakalkotó cselekménynek kell is venni, ilyen előzmények után nem válhatta be teljes mértékben a hozzá fűzött reményeket az 1868-ban törvénybe iktatott iskoláztatási kötelezettség sem. Mert ezzel kapcsolatos az a ma égető probléma: nemzetgazdasági szempontból létkérdésnek ismerjük fel, hogy a magyar értelmiség hivatalnoki pályák felé való özőnlését meg tudjuk-e akadályozni. Hogy ez ellen ma teljes erővel küzdeni kell nem véletlen, mert hogy az első magyar értelmiségnek mentsvára lett az állami, megyei, községi szolgálatba lépés, ugyancsak a fenti törvényeket diktáló korszellem következménye. Hiába voltak nyitva az iskolák mindenki számára, a magyar értelmiségnek a *korlátlan lehetőségek* következtében el kellett hagynia

„az ősi földet“ s így szabadok lettünk, anélkül azonban, hogy függetlenek lehettünk volna. Mert ha *a gazdasági megerősödés erkölcsi hatalmat is jelent, akkor mi újra rabságba kerültünk saját földünkön, a szabad hazában!*

Már ennyiből is világos, hogy ez a korszellem, a liberalizmus, annak ellenére, hogy a legtisztább szándékkal alkalmazták a speciális magyar viszonyokra, éppen lényegében rejtette azt a veszedelmet a nemzetre, aminek bekövetkezését *Kölcsey, Deák*, de különösen *Széchenyi* olyan tragikus pontossággal előre látlak. Röviden: „ . . . a szabadság eszméjébe államfenntartó erőt képzeltünk bele, holott az benne annál kevésbé van meg, minél kevésbé érettek az emberek egyéni felszabadulásra, morális autonómiára.“ Amiből az is kitűnik, *a liberalizmus, mint eszme tulajdonképpen nem élt a tömegekben*, hanem csak egyesekben, a hordozó nagyokban, akik azonban a tömegek sajátjának is, mintegy természetből fogva adott erőnek I gondolták. Ebből eredt azután az az egyoldalú, sajátjágosan lágy, a vaksáig rajongó hazaszeretet, mely nagyjainkat inspirálta, a tömegeket lelkesítette. *Kemény* Zsigmond mondja, a magyarság nem gondolkozóit, hanem érezett 48-ban. Belefelejtkezett és felolvadt a szeretetnek abban a tűzében, amit *Kossuth* árasztott magából. Ez a viszony, melyet *Szekfü* Gyula a következőképpen jellemez, magyarázza meg a legtalálóbban a 48-as idöket: „*Kossuth* szeretete mindig a jó anyáé volt, ki bálványozza gyermekét s engedi, hogy a kedves fiút szenvedélyei elragadják. És amint az ilyen anya örök optimizmussal kíséri gyermeke sorsát, legyen az bár sikertelenségek és összeütközések, csapások és megszegyenítések végtelen sora, s mindig talál vigasztaló szót, miközben a fiú csapzott haját homlokáról félresimítja, ugyanaz az optimizmus, az örök szeretet az, ami *Kossuthot*, mint politikust szinte meghatározza, definiálja. Kétely és meggondolás nem akadályozzák az úton, melyet a hazaszeretet jelölt ki előtte, bizalommal és magasra feszülő lelkesedéssel haladt előre a cél felé, észre nem vévén, hogy talán már örökre letért az irányból, hol az található lett volna.“

A liberalizmusnak, mint *Széchenyinek* sem volt szüksége a múltra. De míg *Széchenyi* csodálatos módon rátalált az örök magyar ideálban reánk hagyott egyedül járható útra, addig a liberalizmus, mint az azóta eltelt idő igazolja, nemcsak a múlttal, de a jövővel szemben is idegenül állt. Az új szellem nem tudott új, a nemzet jövője szempontjából a n n y i r a á h í t o z o t t lelket adni. Továbbra is éltek a *Széchenyitől* annyit ostorozott nemzeti bűneink: „vakság és önhittség, szalmaláng, irigykedés és pártviszály.“ Sőt jobban elhatalmasodtak, amit *Deák* nyilvános beszédben fel is panaszol: „ . . . hazánkban hiba az, hogy a dolgok, vállalatok megindítása rendszerint nagy részvétellel s visszhangra talál, a részletes kidolgozás prózája pedig a poézist lehan-

goló ezerféle apró gyakorlati akadályokon lelkesedésünk megtörik.“ Mindent összegezve: a 48-as, 49-es törvények míg egyrészt alapjai lettek mai állami, társadalmi és gazdasági fejlődésünknek, másrészt magukban rejtették súlyos problémák csiráját is. Könnyűszerrel meggyőzhetett erről az a rövid visszapillantás is, amit a 48-as vívmányoknak a gyakorlatba való kilépésére már eddig vettünk. De állami és nemzeti létünkre talán egyik sem rejtett magában olyan veszedelmet, mint a nemzetiségi probléma, mely a maga fenyegető mivoltában túlélte a leghevesebb közjogi harcokat is és később Trianonhoz vezetett. Ma inkább, mint bármikor el tudjuk hinni *Szekfü* Gyulának, hogy már 1849-ben „kiderült, hogy egyes-egyedül magára hagyatkozva nem képes kardja élével biztosítani természetes túlsúlyát e négy folyó hazájában“ a magyar. Ámbár kétségtelen, pozitív sérelmek nem történtek. A reformországgyűlések fokozatosan kimondják a magyar nyelv hivatalos használatát a nemzetiségi vidékekre is. Tény, hogy ezt teljes joggal tették és hogy az idevonatkozó törvények egy része „végrehajthatlan, papírostörvény maradi“. De, mert *Horváth* Mihály liberális kultuszminiszter szavaival élve „egyszermind a más fajbeliek kielégítéséről is nem gondoskodott s eképpen a nemzetiségi viszonyokat, amennyiben tőle függött, idejében megszüntetni elmulasztotta“, ezzel a magatartásával váltotta ki az elkeseredett sovinizmust a nemzetiségekből. Hogy ez a túlzott optimizmustói fűtött, eléggé végig nem gondolt intézkedés mennyire a mostoha gyermek szerepét szánta a nemzetiségeknek, mondom anélkül, hogy például a mai értelemben vett sérelmekre, üldözésekre szabadna gondolni, kitűnik *Bajza* József féktelen magabizásából, amikor így beszél: „Becsüljük meg magunkat, legyünk büszkéek, hogy magyarok vagyunk, tagjai Isten egyetlen népének Európában és egyetlennek a földtekén, eme testvértelen Phönixnek, mely csak önmagából nyerhet életet, mely annyi balszerencse közt ezredéven át magát s szabadsága nagy részét fenn t bírta tartani, oly nemzet, melynek tündöklő múltja volt és nagy jövője lehet. Ily nemzetnek, melyben századok vészeivel megküzdött edzett erő volt és van, az emberiség ügyéért s érdekében is fenn kell maradnia s ily nemzet, tagja lenni becsület.“ *Szekfü* Gyula siet megnyugtatni, hogy ez a kérdés (nemzetiségi) sehol a világon nem nyert más megoldást. Amikor tehát ezt most a liberalizmus számlájára írjuk is, nem tehetjük azonban anélkül, hogy rá ne mutassunk *Szent István* és *Széchenyi István* gróf, mint az örök magyar ideál megteremtőjének és korszerű megfogalmazójának felfogására e tekintetben.

Hóman Bálint szerint *Szent István*nál „az idegenek védelme az egyetemes keresztény gondolatban gyökerezik“. Nyilván a felebaráti szeretet parancsára kell itt gondolni. Másrészt azonban a keresztény „vendég és jövevény népeket“ azért is felkarolta, mert „nagy haszon vagyon bennük“. Úgy mond: „Gyenge és

törekeny az egy nyelvű és egyerkölcsű ország“. Amiből világos, hogy nemcsak keresztény szívvel, hanem *magyar szemmel* is nézte az idegeneket, amikor a felebaráti szeretet parancsának engedelmessé vált. Mindenesetre mások voltak az adottságok, amiért Széchényi a keresztény ideálhoz való felemelkedést *csak* magyar talajon akarja szolgálni. Ezért reformgondolata a „magyar nemzetiség“ érdekében való. De eközben nem felejtkezik el a hazában lakó nem-magyar nemzetiségekről sem, akik más faji egyéniségek. Éppen az az aggodalma véteti ezt vele észre, melylyel a liberális túlzók hevesességét mérséklésre inti, akik nem számolnak a magyarság hibáival. A túlkapások veszedelmét világosan látja, amikor attól fél, hogy a „túlhev“, „nemzeti szenvedély“, sirba süllyeszti „ha nem is a négy folyóközi országot — mi közt igen nagy a különbség s erre vigyázzatok —, de mindenesetre a magyar vért“. S hogy a „legnagyobb magyar“ aggodalma nem volt alaptalan, azt a jövő igazolta. „A liberális elv korlátlan uralma alatt a nemzetiségek gazdasági élete rohamosan fellendül: tót, román, szerb pénzintézetek, iparvállalatok keletkeznek, melyek tőkésüket a nemzetiségi ügyek érdekében a magyar államiság ellen használják fel. A gazdagodás következtül nemzetiségi intelligencia származik, új tót, román, szerb értelmiségi osztály, mely a magyarhoz viszonyítva függetlenebb és gazdaságilag erősebb, mivel államszolgálatba irredenta elvei miatt nem léphetvén, jövedelmezőbb szabadpályákon él. És ez az új, nem-magyar intelligencia kezdettől fogva ellensége a magyar nemzet-állam uralkodó konstrukciójának s bár a törvényhozó testületben még aránylag kevés szava van, annál hevesebb és hatékonyabb izgatást folytat a nemzetiségi tömegek között.“ A liberális gondolkodás nemzetiségi vonatkozásban azt hiszem ebben a tényben jut a legtömörebben és legjellegzetesebben kifejezésre, mert amikor ezzel megadta a lehetőséget a nemzetiségek egyéni céljai kifejlesztéséhez, tulajdonképpen életre hívta és sürgette a későbbi idők folyamán, ennek természetes következményeként fellépő centrifugális erőt, a nemzetiségeknek a nemzettestből való kiválását. Ugyanakkor, amikor a közjogi harcok eredményesebb megharcolása érdekében alkalmazott központosító törekvéssel az államhatalom mind több és több cselekvési kört von rendelkezése alá, midőn az állami omnipotencia, mindenhatóság szemelláthatólag terjed és előtte egyéni, társadalmi, felekezeti, nemzeti iniciatívák egymásután szüntetik be működésüket.“ Amivel természetesen megint a nem-nemzetiségi vidékeket sújtotta, mert tulajdonképpen tétlenségre kárhoztatta, megbénította az egyes sejtek, szervek működését akkor, amikor beteges góccok kiküszöbölésére lett volna szükség. Ugy hogy végeredményben annak is be kellett következnie, „hogy az államhatalom tragikus széttörésekor nemzeti társadalmunk kohézió, összetartás híján egyszerre csak magatehetetlenül esett szét atomok védtelen millióira, Az állam volt

mindenünk, államunk bukása erőtlenné és koldusszegénnyé tett egyént és társadalmat egyaránt.“

Ebben a tényben domborodik ki legszemléletesebben, hogy a liberális államhatalom egyszerre *két urnák* akart szolgálni. Ezért mondják s igaz is, hogy a mi liberalizmusunk nem volt tiszta liberalizmus. A kezdeti erős nemzeti érzése hagyományaként történeti úton akarva haladni nem tehetette liberalizmusa nélkül és a liberalizmus útján akarva haladni nem tehetette a történeti jog útjára hivatkozva. Hogy végül mégis a nemzet látta kárát ennek a korszellemnek, az annak tulajdonítható, hogy „a liberalizmus minél inkább elterjed és minél szélesebb rétegekbe itatódik, annál inkább vesz színeiben, annál primitívebb, földhözragadt konstrukció lesz, mely lelkeket többé föl nem emel.“ Legmeggyőzőbben a XIX. század végefelé igazolódik be ez a gondolat, amikor a liberalizmus hazafisága szükségképpen szüklátókörrű, önmagával megelégedett lesz s mint ilyen, elutasít magától, de a nemzet érdekében is minden, akár konzervatív, akár haladó idealizmust hirdető gondolatot. Jellemző erre a hazafiságra, hogy mellette semmiféle irányzat, ami világnézeti szempontból visszatérést jelentett volna, nem tudott gyökeret verni, de ami a Szabadság eszméjének és az Esz tiszteletének tovább-gondolását képviseli, mint a polgári radikalizmus és a szociáldemokrácia, valamint az előző koroktól leltárral átvett szabadkőművesség, a liberalizmus megtűri. Mégis talán legkézzelfoghatóbban szemlélhető ez a hazafiság abban a szívélyességben, amellyel a jött-ment zsidóságot azonnal a szívére tudja ölelni. „A Kárpátok hágoit átlépve a galíciai és orosz zsidó, ki az ázsiai állapotok közt, ahonnan jött, emberszámba is alig ment, kellemes csodálkozással vette észre, hogy íme csak nemzeti ruháját kell levetnie, csak a közönséges érintkezésre szükséges magyar beszédet kell elsajátítania, máris éppen olyan jó magyar, tagja új magyarországi nemzeti közösségnek, mint generációk óta bentlakó zsidó polgártársai, vagy akár a magyar föld autochtonai, ősi családok nemes vagy paraszt leszármazol.“

A meghonosodás könnyű lehetősége mindenesetre csak eszköz volt a zsidóság nagy beözönlésére. Az oka a kapitalista fejlődés megindulásában keresendő, ami nálunk 67-el vette kezdetét és lépést tartott a fejlődés arányaival. „67 előtt 1840-ben mindössze 241.000 zsidó élt itt, 1870-ben már 550.000, 1890-ben 707.000, 1900-ban 831.000 lakik Magyarországon, számuk tehát 1840 óta, hatvan év alatt, szinte megnégyesződött. 1914-ben jóval felülmúlta az egymilliót, aminek kihatását nemzeti szempontból csak akkor értjük meg, ha tudjuk, hogy a zsidóság magyar földön túlnyomó részben magyarnak vallja magát s így tízmillió magyar közt minden tizedik zsidó volt, Viszont ezen egymillió zsidó közül legalább is ötszázezer csak húsz-harminc év óta lakott Magyarországon.“ Ez a rövid, de annál fájdalmasabb visszpillantás

azonnal meggyőzi az embert arról, hogy a zsidókérdésben *mi* fáj a magyarnak. A liberalizmusnak e tekintetben nem az a bűne, „hogyan vallási és faji különbséget letagadva minden embert egyenlővé akart tenni“ s e közben a hazai zsidóságot felszabadította. Nem is az, hogy ez a zsidóság továbbra is szabadkereskedelmet élvezhetett s mint „par excellence kereskedő osztály előtt soha nem remélt perspektívát tárt fel.“ A zsidóság emancipációjának ellenzői már 48-ban jól tudták, hogy a magyarnak se rátermettsége, se pedig anyagi ereje nem volt a zsidóság szerepének betöltésére. *A hazai zsidóságra szüksége volt a józan magyar előrelátásnak.* Csak a bevándorlóktól féltette népét, amikor korlátokat kívánt felállítani. S hogy ez a félelem nem volt alaptalan, ma jól tudjuk, jól látjuk. Ezért követelte gr. *Desseffy* Aurél már 1840-ben a bevándorlási törvényt, mely „a bevándorlók vagyona, erkölce s valamely mesterségi ügyessége iránt kezességet nyújtson“, mert különben elárasztandja az országot a koldus zsidók sokasága, „ami pedig sem a magyarságnak, sem a honi zsidóságnak nem érdeke.“ Eme józan magyar előrelátás a kapitalizmusnak 67 után bekövetkezett gyors fejlődésével hamar megteremtette volna gyümölcsét. Hiszen olyan fejlődés következett ekkor be, amellyel a hazai zsidóság természetes szaporodása nem tudott lépést tartani s így be kellett volna annak a helyzetnek következnie, amelyet *Szekfü* Gyula így gondol el: ha a fejlődő kapitalizmusnak „például már 200.000 mozgó egyénre van szüksége, holott a hazai zsidóság felnőtt férfitagjai csak 150.000-et tesznek ki... a magyarság megmozdulása akarva, nem akarva, kénytelen az aranyat ontó malom elé állni, mivel annak forgását meg nem akadályozhatja.“

Ez azonban nem következik be, mert a liberalizmus a „szent szabadság“ nagyobb dicsőségére többé nem hajlandó vallási és faji megkülönböztetést megtűrni az országban, amivel a felvilágosodott Nyugat mintájára cselekedett ugyan s ebben, igaz, liberális volt, de mert annyi aggodalmaskodó hang el'enére sem volt hajlandó a speciális hazai viszonyokat figyelembe venni, lehetetlen ennek következményeiért ki tudja még hány nemzedék átkát nem viselnie. Egészen természetes, ha felemlítjük, ami ezután már szinte a szemünk előtt játszódott le. A bevándorlás és a kapitalizmus nagy erőforrásai a zsidóságot erősítik. Gazdagsága nemcsak gazdasági hatalmat ad kezébe, hanem faji öntudatát is oda fejleszti, hogy a XX. század eleji szellemi életünk már félreismerhetlenül magán viseli a zsidó jelleget. A zsidóságra nézve ekkorra már bekövetkezett *Széchenyi* elgondolása: a gazdasági megerősödés következtében erkölcsi és szellemi függetlenséget élvezett. Hogy ez a körülmény viszont a magyarságra nézve milyen következményekkel járt és hogy ma is érezhető, arra vonatkozólag elég, ha Budapest nemrég még hagyományos kultúrájára és sajtójára hivatkozom, mint amelyért, a „jó békeidőkért“, úgy tud lelkesedni ma is sok-

szór az akkori nemzedék, de amely szükségképpen a nemzeti katasztrófához vezeteti. Az *összeomlás* óta tudjuk, hogy a sajtó hatalom. Az *összeomlás* óta iparkodunk levetkőzni a hagyományos budapesti kultúrát és erkölcsöt. Nem ok nélkül! Ma már tudjuk, hogy „a jámbor magyar a nyomtatott betűnek bibliaként hitt” s ezért igaz, hogy „Budapest és a zsidóság egyesített hatalma leginkább a hírlapirodalmon nyugodott.” Ami annál könnyebben megtörténhetett, mert a bevándorolt zsidóság nemcsak átvette a liberális szellemet, amivel az állam bizalmát könnyű volt kiérdemelnie, hanem valósággal friss vért öntött ereibe.” A magyar dicsőséget senki oly meggyőződéssel nem hirdette, a magyar hiúságot senki oly édesbizsergően nem simogatta, mint ez asszimiláltak. Ők emeltek dogmává állameszménk nagyságát és mindenható voltát, mely a lelkieket háttérbe szorította s melyet hozzájuk hasonló szépséggel még közjogprofesszorok sem tudtak ecsetelni. Ők becsülték le a nemzetiségek erejét, ők támadták válogatás nélkül szövetségeseinket és ellenségeinket, Ausztriát, németeket, románokat stb., mindenkit és mindenütt, ahol a felelőtlen lelkesedéstől és önbizalomtól a józan magyar érdekeknek kellett volna a vezetést átvennie.” Az a lelkesedés, az a tűz, amellyel ez a zsidóság a „nemzeti” ügyet szolgálta, nemcsak a liberalizmus életét hosszabította meg, de olajat öntve a fellángolt 48-as, 67-es mozgalmakra, végeredményben nemzeti hőssé avatta saját magát.

Amint itt történeti ténnyel állunk szemben, úgy igaz az is, hogy mindennek be kellett következnie. Nem véletlen, hogy a zsidóság beözönlése és hírlapirodalmunk hanyatlása időben összeesik! Nem véletlen, hogy a nemzeti illúziók kergetése és a késhegyig menő közjogi harcok ezzel a hanyatlással esnek össze! Nem véletlen, hogy ebben a légkörben „minden felszabadul, mi erkölcs és igazság szerint eldugva szégyenlendő volna és minden napvilágra merészkedik, mert a hírlapirodalom megtalálja módját annak, hogy semmi szégyenlendő a maga nevéen ne neveztesék.” Semmi sem véletlen, ami a liberalizmus védnöksége alatt s a zsidóság kezdeményezésére történt, mert a liberalizmus *világnézet*, hozzá gyökértelen *világnézet*, melyet a zsidóság üzleti vállalkozásának lehetősége érdekében igyekezett a magyar humuszban meggyökereztetni. Következésképp, ha ennek eredményeként az egyik oldalon népünk lelki, szellemi hanyatlását kell szemlélni, amivel szemben, a közjogi harcok vitáira gondolva, ugyancsak meg kell állapítani azt is, hogy nemzeti illúziók keltésével nemzeti életünk idegeit mesterségesen túlfeszítették, lehetetlen ezért az üres, túltengő optimizmustól erőtlen állapot megteremtéséért, mely képzelt magasságokkal szemben tényleges mélységeket teremtett, a liberalizmust, mint *világnézetet* nem vádolni. Egyeseket annyira nem illethet a vád, hogy a végén azon sem csodálkozhatunk, hogy aki nemzeti, állami illúziótól, liberalizmustól mentes, az sem tudja az *összeomlás* felé való rohanást feltartóztatni, Annál kevésbbé, mert innen már csak *egy lépés* volt odáig...

Korszerű-e a szentistváni világnézet?

Nem akarok én most az amúgy is sajgó sebekbe tört forgatni hogy idézzem a gyászos közelmúltat, mellyel felmérhetném azt a távolságot, amit a katasztrófát megelőző években olyan eszeveszett tempóban tettünk meg az alattunk zúgó, örvénylő szakadék széléig, amikor a frontokon tűzben, vízben, levegőbeli dicsőségesen harcolva úgy éreztük, hogy *él* a haza, mialatt itthon *temetésre* készülődtek. Nem akarok időzni annál a ténynél sem, hogy hiába látta a veszélyt, hiába fékezett, aki a kormánynál ült. *Akkor* már késő volt ahhoz, hogy *egy ember* lélekjelenléte megmenthesse a hazát... Az utolsó lépést is meg kellett tennünk ... Tudjuk, nagyon jól tudjuk azt is, hogy a katasztrófa éjtszakáját nem verte fel életmentő szirénázás. Nem jött senki életet menteni — csak alattomos útonállók ereszkedtek egyre bátrabban alá a hegyek közül a jajszóra, kárörvendő, kaján mosollyal arcukon, a könnyű zsákmányra éhes rút hiénafiak.

Mondom, mindezt tudjuk, nagyon jól tudjuk. Nem is emlékeztetni akartam vele, hanem rámutatni arra az erőtlenségre, mely a katasztrófa pillanatában nemcsak egyeseket, de az egész magyar társadalmat elfogta. Nem a fizikai ellenállás hiányára gondolok itt, ámbár pillanatnyilag az is csődöt mondott. Valójában azonban szó sem lehetett fizikai visszaeséről akkor, amikor katonáink győzelmes harcokban álltak mindenütt az ellenség földjén. A *lélek* volt erőtlen ellenállni a rombolásnak, a fölforgatásnak, amikor a csúf önzés elhatalmasodott rajta, amikor a bűnök árja hullámzott végig ezen az akkor halálraitélt nemzeten és földjén. Hogy ilyen adottságunk mellett aztán mégis talpra tudtunk állni, nem lehet elég ragaszkodó a hálánk ama férfiú iránt, aki Szegedről meg tudta indítani a győzelmesen előre haladó nemzeti gondolatot s akit ma hazánk kormányzójának tisztelünk, Ez a megújulást hozó nemzeti gondolat azonban még korántsem volt az a szilárd, a nemzet egyetemétől *egyetlennek* gondolt bázis, amely az építő munka alapjául szolgálhatott volna. A szertelen iránykeresés a legellentétesebb elgondolásokban látott napvilágot. Ezt kell látni a szélsőjobboldali antiszemita fajvédelem és a szélsőbaloldali szociáldemokrácia hirtelen felvirágzásán, hogy csak a két végletet említsem, Aá egyik nemzeti, a másik nemzetközi alapon álló visszahatás a liberalizmusra, mint gazdasági világrendre. Ha ehhez hozzávesszük a külön *keresztény* gondolaton elinduló megújulni akarás

vágyát, mely talán a legnagyobb tömegek gondolatát érzékeltette, elmondhatjuk, a liberalizmus csődje teljes volt.

A keresztény megújulásnak azonban minden jószándék ellenére világnézeti akadályai voltak. Ez egészen természetes, mert akik a „korábbi liberális világnézetről antithetikusán áthelyezkedtek is az antiliberálisra.., gondolkodásukat, mód-szerűket, önmagukat természetesen nem tudták átalakítani.“ Mindenesetre bebizonyosodott, hogy „*új tartalom nélkül*, tisztán jelszavakkal hosszabb időre nem lehet az embereket távoltartani olyanféléttől, amibe beleszoktak.“ Igaz, a helyzet tisztulásával tartani tudta magát a gondolat, hogy a kibontakozás alapja a kereszténység erejébe vetett hit lehet. De hogy mégsem jelentett ez többet a keresztény gondolatban a nemzetfenntartó erő *felismerésénél*, az abból a meggondolásból lesz világos, mely szerint a *világnézet következetesség* s mint ilyen szükségképpen *egész* életet, *egész* egyéniséget követel. Ez a kereszténység, ámbár ösztön-szerű megérzés sugallta, csak jelszavakban élt. Játék volt a szavakkal. Erre a tapasztalatra akkor döbrentünk rá, amikor láttuk, hogy a csak nemrégén ránkszakadt gazdasági válság — erkölcsi természetű hiányosságokra volt visszavezethető. Amiről eddig nem akartunk tudni, *leszerelt erkölcsi erőinkről*, most meg-bizonyosodtunk róla.

Elmondhatjuk tehát, a liberalizmus leáldozóban van, amikor még nincs készen más életforma az egyéni, társadalmi és nemzeti életre nézve egyaránt. Nem volt készen ezelőtt 10—15 esztendővel és nincs készen ma sem. Azzal a különbséggel mégis, hogy akkor a jelszavak erejére támaszkodva biztonságban éreztük magunkat. Ma elutasítjuk ezt a gondolatot magunktól, mégis tovább folyik a kétszínű játék az egész vonalon.

Már a reneszánsz felszabadította az egyes embert a középkor nyomasztó érzése alól, mely a korfelfogás szerint abban nyilvánult meg, hogy az ember élete minden fázisában Isten közelségében van. Kevesebben „fűjták“ ezt a katekizmusi tételt: „Isten mindenhol van, mennyben, földön és minden helyen“, de mindnyájan érezték. Azóta a téveszméknek sokféle árnyalata mind tovább dobta az emberiséget ettől az időtől, míg végre az új kor eszméinek beteljesedését a hatalom szárnyaira kapott liberalizmus hozta meg számunkra azzal, hogy hullámverésében eljuttatta a hitbéli közönyt a legelső társadalmi osztályokhoz. Erről panaszkodott az 1937—38. évi költségvetési vitában *Virágh* Ferenc pécsi megyéspüspök is a felsőházban, amikor bizonyára általános feltűnést keltve állapította meg, hogy ma az alsóbb néposztályok állanak távolabb az Istentől s nem a középosztály, mint ahogy a múltszázadvégi sirámok felpanaszolták.

Egészen természetes folyamatnak tartom ezt annak ellenére is, hogy a mai hivatalos hatalom visszatérést jelent a keresztény felfogás hangoztatásával a természetfeletti elemeket iránynak tartó

világnézethez. Mint annak idején is a középosztály reagált először kiszolgáltatott természeténél fogva a hivatalos felfogásra, úgy ma is ebben a rétegben lehet találni a jelentkező keresztény öntudat legelső hajtásait. A legelső társadalmi osztályok, melyek a függőséget illetően távolabb állanak a hivatalos hatalomtól, *meggyőzőerejű* keresztény felfogás hiányában egyre távolodnak a régi állapotoktól, mert körükben minden különösebb bántódás nélkül könnyen meghúzódhatnak az ellentétes világnézetek szőszőlői. Ezért van az, hogy bizonyos ellenmozgást lehet tapasztalni e két társadalmi rétegnek a keresztény gondolatallal szemben tanúsított magatartását tekintetbe véve. Ugyancsak itt, ezzel kapcsolatban kell meglátni és értékelni a liberális éra következményeiben talán legsúlyosabb mulasztását nemzeti szempontból az Egyház mellőzését a hivatalos hatalom részéről. Nem nehéz elgondolni mit jelent az Egyház és állam közötti régi szerves összefüggés megtagadása éppen a *falura* nézve. Mert amikor a liberalizmus hullámverése most elérkezett hozzá, a hivatalos hatalommal nincs közvetlen kontaktusban, de már az Egyház kezében sincs a kívánt mértékben.

Nem mellékes körülmény ez, ha meggondoljuk, hogy a falu nemzetfenntartó erő. Sajnos, hiába mintázta erőtől duzzadónak Szabó Dezső a magyar parasztot, ma már bizonyos, valami nincs rendjén a bogárhátú kis házak körül, Sokan keresik a bajt és kínálnak orvosságot. Több, kevesebb szorgalommal, de egyformán csekély eredménnyel. *Ortutay* Gyula, ez a fiatal tudós nem hisz eme lelkesedéstáplálta mozgalmakban. Szerinte paraszti kultúránk bomlása olyan egyetemes, hogy azt csak *egységes társadalmi megmozdulás* állíthatná meg. Ha ehhez hozzávesszük, hogy ez azzal párhuzamosan következett be, hogy a szociáldemokrata szakszervezetek és újságok a maguk materiális, durván materiális szemléletével a falun megjelentek, akkor lehetetlen mély meglátású gondoskodást nem látni abban a programban, melyet a magyar Katolikus Akció ebben a rövid jelszóban fogalmazott meg: Krisztus és a falu! Miért közelít a Katolikus Akció Krisztussal az ajkán a falu felé? Talán hogy eggyel több jelszót állítson a falumentés szolgálatába? Nem! Azt kívánja, egyetlen jilszó legyen, mert meggyőződése, hogy egyedül e két fogalomnak — Krisztus és a falu egymásra vonatkoztatása jelenti a visszatérés egyetlen útját a világnézeti egységét feladni készülő falu számára.

Nem tagadom, „a rorátékra baktató, napkelti munkát imával kezdő, kenyeret keresettel szegő egyszerű emberek szívében“ tradicionálisan él Krisztus. De nem ennek az ösztönösen hívó falusi embernek jellemvonásához szolgáltat-e adatot ez a Prohász-kától való feljegyzés: „ugyanaz az asszony, aki előbb az imakönyve fölé hajolva imádkozott a templomban, a szavazó helyiségben a szociáldemokrata jelöltre adta le szavazatát?“ Valamint az a fonák eset, amikor a magát buzgó katolikusnak ismerő és valló

szülő gyermeke imakönyvének borítópapirosáról már messziről „Az Est“ kiabál? Ellene lehet vetni ennek a ténynek a falusi nép még mindig iskolázatlan szellemi készségét, mint aminek következtében nem tud lépést tartani a mai szellemi áramlatok tempójával. Természetesen én nem az egyesekben rejlő szétszórt erkölcsi tőkét tagadom. De, hogy ez a mai állapot a közösség szempontjából nézve már nem a kívánt világnézet, azt állítom. Mégpedig azért, mert bomló paraszti kultúránk a múltban azzal adta tanújelét világszemléletének, hogy a közösségi élet minden ténykedését megszentelte. Megérzése volt ez annak, hogy a kereszténység legmélyebb értelmében szolidarizmus, amit legmegkapóbban a katolicizmus nemzetek felett álló egyetemessége fejez ki.

Ennyiben jelentett a falu nemzetfenntartó erőt mindig a történelem folyamán. Amikor most a falu romlásáról beszélünk, ennek a nemzetfenntartó erőnek utolsó mentsvárát feltjük. Így tekintve a dolgot a falu problémája mindnyájunkhoz szól. A különféle világnézetek készek kinyújtani karjukat a falu felé. Vájjon megvan-e bennünk is az „egységes társadalmi megmozdulásra“ való készség, ami megállíthatná paraszti kultúránk bomlását? Föl kell vetni a kérdést ezzel az egyre súlyosodó problémával kapcsolatban, amikor igen sokszor nagyon megnyugtató formában halani a biztatást: keresztény világnézeti állásfoglalásunk elintézett dolog. Nem vonom kétségbe az őszinteséget, ami ezekből a sokszor hivatalos megnyilatkozásokból kicsendül. Nem akarom kétségbe vonni! De nem tudok szabadulni attól a gondolattól, amikor veszedelmes szélhámosságok bámulatos erejű összefogásáról hallok hírt, amikor az istentagadók és felforgatók egész világot átfogó szolidaritása annyira kézzelfogható napjainkban, avagy amikor „Csikágóban egy zsidó tyúkszemére lépnek“ és budapesti hitsorsosa kötelességének tartja feljajdulni, mondom, ezek láttára nem tudok szabadulni attól a gondolattól, hogy nálunk keresztényeknél a világnézet értelmezése körül valami baj van. Sajnos, valahogy úgy vagyunk, hitünk taszító erőt támaszt bennünk. Még inkább igaz ez szűkebb katolikus vonatkozásban. Azért mondja *Prohászka Ottokár*: „Az emberek nem akarnak egészen katolikusok lenni, csak félig; akarnak hinni, de nem akarnak tenni; katolikusok akarnak lenni, de nem akarják a pápát szentséges atyjuknak elismerni; katolikusok akarnak lenni, de szabadkőművesek is; katolikusok akarnak lenni, de nem akarnak katolikus iskolákat, katolikus óvodákat, katolikus elveket a munkába, az iparba, a kereskedelembe; katolikusok akarnak lenni, de nem akarnak katolikusán élni.“

Ezzel szemben utalok a materializmus beteljesedését képviselő marxista álláspontra, mely minden „kudarc“ ellenére talán korszakalkotó nyereségről számolhatott be húsz évvel ezelőtt abban a tényben, hogy államformát ölthetett magára Európában.

Az is bizonyos, a nemzeti Spanyolország nagy hőségnek *Franco* tábornoknak végső győzelme sem változtat azon a tényen, hogy a Szovjetnek oroszországi uralomrajutása óta ilyen nyílt és ilyen nagy arányban még nem nyilvánult meg a rokonszenv az istentelenséggel szemben, mint éppen napjainkban. Amiből könnyű felismerni, hogy ennyiben a mi kereszténységünk is függvénye az egyetemes kereszténységnek. Annak a kereszténységnek, mely a világ minden táján feltörő kommunista szervezkedéssel *alá van aknázva*, mert kereszténységünk százszázalékos érvényesülése elé kínai falat építünk passzivitásunkkal, megalkuvó, tétlen magatartásunkkal, Ezzel éppen akkor török darabokra leghathatósabb pajzsunk, szolidaritásunk, amikor az ellentétes világnézetek ezen a téren igyekeznek kiépíteni hadállásaikat.

Ehhez azonban meg kell jegyezni valamit: az istentelenség terjedésére nem volt mindig ilyen kedvező a helyzet. Felmerül a kérdés, honnan kapja a Szovjet a tápot akciói sikeres végrehajtására? Hol látta meg azt a betörési pontot, ahol megvetve lábát végrehajthatja szörnyű tervét, a világ lángralobbantását? Az az elhatározása, amellyel egy idő óta minden erővel a politikára vetette magát, megadja erre a feleletet: Európának a politikáról vallott felfogásában. Azon lehet vitatkozni, vajjon az európai politika intézői elfelejtették-e már a Szovjet igazi arcát, amikor jogos és szükséges előítélet nélkül ülnek le vele a tárgyaló asztalhoz, avagy tudatosan, tervszerűen járnak-e el, amikor eszközeikben szem előtt tévesztik az egyetemes érvényű keresztény elgondolásokat? Egy bizonyos: a Szovjet meglátása nem csál. Hiszen az európai politikát míg egyrészt a túlzott nacionalizmus jellemzi, másrészt a nemzeti gondolat jegyében, lényegében ennek leple alatt hajtanak végre kétes kimenetelű vállalkozásokat — *ellene*. Így ezekben nem nehéz az önzés táplálta öncélúságot, mint ismétlődő motívumot mindkét esetben meglátni.

Megfigyelhettük a fenti történeti vázlatban, hogy a kereszténység, mint hatóerő mindig a politikai hatalom sajátjaként jutott kifejezésre. Amióta azonban ez utóbbi külön utakat kezdett járni, azóta a kereszténység, mint egyetemes elgondolás nem érvényesülhet. Talán egyoldalú szemléletnek tűnik fel a politika elszíntelenedéséből a tettek elkereszténytelenedésére következőtni általában. Gondoljunk azonban csak a közelmúlt történetére. A liberalizmus nem mint politikai hatalom érvényesült-e? Nem ezóta szemlélhető társadalmunk kettősarcú egyénisége, melyet a keresztény világnézeti problémákkal szemben mutat? Nem ez a politikai hatalom különböztetett meg *két* egyéniséget egy emberben, amikor két töről eredőnek hirdette az egyes emberben a vallási hitből eredő és egyéb természetű funkciókat, amivel elvetette az *egy* zsinórmérték szükségét az egyéni és társadalmi megnyilatkozások számára egyaránt? Az a tény, hogy a hivatalos hatalom gyakorolta e felfogás megvalósítására

a szankcionáló erőt, világosan mutatja, hogy a társadalom és a nemzet tulajdonképpen ezzel szűnt meg történelmi értelemben vett keresztény erkölcsi közösség lenni,

Érdekes, de így van, nemzeti szempontból nézve a dolog ez a körülmény vezet a liberalizmus csődjéhez is. A fasiszta és hitlerista elgondolás, mert teljes értelmi, érzelmi, akarati közösségre törekszik, természetes visszahatást jelent a szertelen invídualizmusba sülyedt liberalizmussal szemben, így értve természetesen is, hogy imponálnak ezek a rendszerek, amikor életideáljuk a *nemzeti ember*. Lehetetlen azonban eközben meg nem látni, hogy célkitűzésükben mennyire nem tudnak elszakadni a materiális dologtól, amit legjobban az állami onnipotencia, az állami mindenhatóság kihangsúlyozásával fejeznek ki. Az egyéniség teljes tagadásával beleesnek a másik végletbe s ezzel szakítanak el tulajdonképpen minden szálát az egyes ember lelki hovatarozását illetőleg. Ezért a világnézeti iránykeresés idején, amikor a már ismertetett történelmi folytonosságba olyan nehezen tudunk beleilleszkedni, szükségesnek látszik a nálunk a mindinkább követendő például odaállított hitlerizmusban meglattatni, hogy az a materializmustól el nem választható.

Nem kívánok minden oldalról a tudós alaposságával foglalkozni a dologgal. Nem célom, de helyem sincs hozzá. Megkülönböztetve is eléggé ismeretesek a részletek. A legkülönfélébb világnézeti lapok hozzák a híradást, hogy Németországban egyházi funkciókat tiltanak el a nyilvánosságtól; a felekezeti iskolákat „hazafiatlan“ működésükért nemzeti színűre festik át, stb., stb. Én körülbelül ebben foglalhatom össze röviden a német kultúrharc mottóját: istenfélő emberek inkább akarnak engedelmeskedni Istennek, mint az embereknek. A pozitív vallási ki nyilatkoztatásokkal való összeütközése abból a körülményből következik, hogy a hitlerizmus *egy nemzet* szolgálatába állított világnézet, a kereszténység pedig *egyetemes* jellegű. Egyébként, úgy látszik, a nitzschei filozófia szédítő gögijéből táplálkozik. Materializmus a jellemzője és önzés a hajtóereje. Ezt különben hivatalos német személyiségek sem átalották megvallani. Így *Göbbeki* a nemzeti szocializmusnak egyik legjellegzetesebb egyénisége, egyik regensburgi beszédében (1937) világosan és félreérthetetlenül megmondja, hogy a hitlerizmus féktelen magabizásában nem akar hallani sem Istenről, a keresztények Istenéről. Sőt azt is kétségbevonja, hogy az istenkeresés vágya egyáltalán él a német emberben. Most nem akarok vitába szállni ezzel az állítással, mely hatalmi szóval az emberi lélek egyik legtermészetesebb vágyódását nem-létezőnek minősíti. Sőt a hitlerizmus álláspontjáról nézve ezt tartom én is az egyedül lehetséges felfogásnak, mert eszménye a megálmódott Harmadik Birodalom, tisztán materiális dolog, mely felé „a germán ember ősi magabizásáról“ elnevezett egyedül járható úton minden né-

metnek törekedni, éljen a világ bármely táján, egyetlen kötelessége. Mivel pedig *minden* közbeeső, vagy egyébírányú célkitűzés gyengíti az odatörekvést, elvetendő.

Érthető tehát, ha elsősorban és szükségképpen a katolicizmussal kellett összeütköznie, melynek az összes keresztény felekezetek közül leginkább sajátja az egyetemesség. Már ez a körülmény kizárja, akárhogy forgassuk is a dolgot, hogy mi 67 %-ban katolikus magyarok közömbösek lehessünk a német kultúrharccal szemben. Van azonban egy másik szempont is, amely megmagyarázza, hogy a hitlerizmus, mint világnézet, mennyire a *mi* ügyünk is.

Teljes tárgyilagosság kedvéért egy még egyetemesebb szempontból indulok ki. Az a körülmény késztet erre, hogy nagyon megszoktuk már az egyes mozgalmakban csak jobb- vagy baloldali ismertetőjegyeket keresni s róluk eszerint kedvező vagy kedvezőtlen ítéletet mondani. Eközben nem jut eszünkbe, hogy a hitlerizmustól is rettegnünk kell, meg attól is, hogy a Szovjet öklét érezzük a hátunkban. De gondolkozzunk csak rajta, ha a jobboldalnak kell győzni, akkor „miért *kell* meghalni Bratu professzornak, miért „áruló“ nemzeti szempontból *Benes* vagy *Masaryk* a cseh fascisták szemében?“ Vagy, ha a baloldalnak adok igazat, „akkor miért ölik le a kommunistákat Moszkvában és az anarchistákat Barcelonában?“ E megfontolás után azt hiszem érthető, ha azt mondom, az események egyre inkább azokat igazolják, akik úgy gondolkodnak, hogy „Schleicher tábornok és Kamenev sírjának nagyon hasonló a szimbóluma és tanulsága: ma már nem elég közösen hinni ugyanazon célban, népben, vagy mozgalomban, ugyanúgy is kell hinni, amint azt a mindenkori hatalmon levők megkívánják, mert különben a becstelenség és árulás bélyegét sütik a lázadók fejére.“ Már pedig ha ez így van be kell látni: „Primitív és rövidlátó beállítás, hogy jobb- és baloldal, nacionalizmus és internacionalizmus vívják csatájukat, mert ezeken a kereteken belül is folyik a harc, ezeken a kereteken belül sem ismernek pardont, sőt a testvéri bot „gyilkos zuhanásának“ csapása talán még kegyetlenebb, még megszegyenítőbb, még visszataszítóbb, mint a nyílt és bátor kardütés, ami az el-lenség kezétől ered.“ Akkor ne is tagadjuk, mert nem tagadhatjuk, hogy a dolgok legmélyére ezek a sorok látnak le: „Diabólikus megszállottság vett erőt az egész világon s az eszmék, mozgalmak, nézetek, irányok szörnyű khaoszában és inflációjában, ebben a hallatlan s szinte apokaliptikus méreteket öltő eszme-, morál-, szeretet- és szellemdeflációban, minden nép, nemzet, osztály vagy egyén szinte fanatikus rövidlátással csak az aljasban, a kíméletlenségben, az erőszakban, részvétlenségben és önzésben tud, vagy akar hinni. A rossznak és alacsonynak olyan kultusza kelt életre, a bűnnek olyan fanatikus hívői és szeic-táriusai zúdultak a világ nyakára, hogy ma már válaszvonlat sem

húzhatunk szinte az egyes mozgalmak közé, hiszen ami már napjainkban folyik, az mindenki harca mindenki ellen; felekezettek, osztályok, nemzetek, fajok, gomolygó és véres, veszekedő csődülete, amit szétválasztani, kibékíteni, megnyugtítani nem is lehet, mert lassan már a bírúk is küzdő felekké válnak s az emberiség végleg elvesztette érzékét, hogy a jóban, vagy a jónak reális hatalmában bízni, hinni, vagy megnyugodni tudjon.“ Igaza van *Dosztojevszkijnek*, „nem az az igazán csodálatos, nagy, fel-emelő és mindent betöltő gondolat, hogy az Isten valóban létezik, hanem hogy az ilyen gondolat — az Isten létezésének szükségessége — beférkőzhetett olyan rossz vadállat fejébe is, mint az ember, mert ez a gondolat annyira szent, annyira megható, annyira, bölcs és annyira becsületére válik az embernek, hogy ezzel semmi más, pusztán emberi és pusztán hatalmi anyagi vagy szellemi szempontokra tekintettel lévő elmélet versenyezni vagy megbirkózni nem lesz képes.“

Drasztikusnak, visszataszítónak tetszik ez a keserű őszinteségszülte írás. Arról a „sötét színekkel és merész ecsetvonásokkal megalkotott freskóról való“, melyen a nagy orosz író az „orosz nép örök portréját“ festette meg és amelyre a maga „megdönthetetlennek hitt erkölcsi, szellemi“ fölényére támaszkodva megdőbbsen tekintett akkor Nyugat. Az a Nyugat, mely ma nem kevesebb és katasztrófálisabb“ kegyetlenség, elesettség tanácstalanság és zavarodottság“ szenvedője lett, *mert hiányzik „az egyetlen közös mérték, amivel mérni és amiben találkozni vagy megbékélni lehetne.“* Avagy nem találkozik-e a zavarkeltésben, a türelmetlenségben, az alacsonyágban mindaz, ami belefelejtkezik a mába, semmibe véve kétezer esztendő tapasztalatát, mely egyedül hozhat megújulást az emberiségnek?

Erre a kitérésre szükség volt, Ezt a kitérést meg kellett tenni a hitlerizmusra való tekintettel. Mert dunamedencei küldetésünket így felfogva vagyunk történeti nép s ennyiben érint bennünket a hitlerizmus is.

Ezt a küldetést különben *akkor* vállaltuk magunkra, amikor keresztények lettünk és *azzal* vállaltuk, hogy ezt a földet meg is akartuk tartani, Ebben a tényben találkozunk nálunk a kétezeréves igazság és a nemzeti gondolat, aminthogy e kettőnek találkozása ébresztett küldetésünkre, nemzeti hivatásunk tudatára, már kereszténységünk első századában. Már Árpádházi királyaink, amikor „mint a keresztény hit tudatos védelmezői verik vissza az országot félkörben övező pogány népek állandó támadásait“ e küldetésben járnak el. Amennyire világos ez, annyira természetesnek tűnik „a keresztény és európai egységben való hit, az egységbetartozás szenvedélyes vállalása, annak világos tudata, hogy helyzeténél fogva ennek az országnak védelme egyet jelent az egész kereszténység oltalmazásával.“ Valóban erőssége akkor lett az a hivatástudat az országnak, amikor már „a XIII.

századtól kezdve a királyok eszmei tulajdonán túl *közösségtudattá* lett.“ Nagy szükség volt erre, mert *akkor döbbsent „igazi hivatására“, de arra is a magyar, hogy ez a hivatás misszió, amikor magára maradt, amikor az egyetemes kereszténységre nem számíthatott.* Ulászló csak lengyel király korában sohasem nevezte országát védőbástyának s későbbi uralkodása alatt sem említi soha Lengyelország hivatását, míg Magyarországot következetesen az egész kereszténység pajzsának nevezi, amely a keletről törő csapás ellen védi Európát.“ De ezt a hivatást erősíti meg a másik Jagelló magyar király is, amikor így nyilatkozik: „Ha az ellenséggel szemben alulmaradunk, csak akkor tudja meg a kereszténység, de mindenekelőtt Itália, Germania és maga Róma szent városa, hogy mit tettek a kereszténység védelmére több mint száz éven át a magyarok.“ Hogy ez az eszmei tudat mennyiben jelentett *közösségtudatot*, tehát az egész magyarság egyenként és összesen mennyire érezte a sajátjának ezt a hivatást és hogy mennyire csak a magyarok érezték ezt, kitűnik abból, hogy „míg a hazai németiség a maga város lakó tömbjeivel a magyarság szemléletét soha átvenni nem tudta, sőt meglehetősen közönnel és értetlenül állott szemközt a magyarság lelkét átjáró hivatástudattal, az ország egyetlen magyarjának sem ötlik eszébe, hogy árulóvá legyen, vagy semlegessé. Tömeges áttérések, mint a szerbeknél, nálunk nincsenek. Az itt-ott előforduló renegátokat a magyarság megvetette s ha kézbe kaphatta könyörtelen fővesztéssel büntette eltévéléseiket. Az évenként ezerszámra elhajtott gályarabok inkább vállalják a mártíriumot, de nem térnek át.“

Nem kívánok itt újabb történeti vázlatot adni, csak hivatástudatunk értékére, realitására szándékoztam rámutatni s arra, amiről fentebb már meggyőződhattünk, hogy *ez a hivatástudat tökéletes hűséget jelent az örök és egyetemes 2000 esztendő evangéliumhoz.* Vérrrel, százak és ezrek megszentelt vérével írott törvény ad súlyt a történelem szavának: „... amit a társadalom, állam, nemzet, osztály vagy valamely mozgalom kíván és követel az egyestől, az összegegyeztethető azzal az örök, de földön túlmutató kötelességgel, amely előtt — a legnagyobb magyar szavaival élve — minden más pusztán emberi szempontnak porba kell omlania.“ *Ősi örökségünk* ezt az ezeresztendő törvényt eleven étellel élni, szemléltetni. Ezért minden keletről nyugatra és visszont törő bármilyen világnézet a mi ügyünk is. Ennyiben vagyunk történeti nép s ennyiben nemesak nemzeti öntudat dolga, de világtörténeti jelentőségű is az a mód, ahogyan mi az egyes szellemi áramlatokra reagálunk.

A fentiek alapján, Első Szent Királyunk halálának kilencszázadik évfordulójára emlékezve azt hiszem jogosan vetem fel a kérdést: korszerű-e a szentistváni világnézet? Nem túlhaladott álláspont-e *ma*, a „realitások világában“, természetfeletti szemléletről egyáltalán beszélni?

Tény, nem ennek a nemzedéknek a hibája, hogy a szent-istváni világnézet ma legjobb esetben a reményeinkben él és hogy évszázados létért való küzdelmeinkben a hivatástudat elhomályosult. De, hogy csonkaságunkban is reménykedve, sőt bizakodva gondolunk Első Szent Királyunk emlékére, amikor szent-istváni magyarságot, szentistváni nemzeti egységet, szentistváni világnézetet emlegetünk, valamint, hogy a trianoni nemzeti katasztrófa után olyan rádöbbenésszerű eszméléssel bukkantunk a keresztény gondolat erejére, e körülménynél fogva a *felemelkedésre való lehetőséget* el nem vetettük. Más kérdés természetesen, milyen kézzelfogható eredményben jutott ez máig kifejezésre. De süket aki tagadja, hogy a mélyben buzog és előbb-utóbb utat kér magának az az immár évszázadok mélyén felejtett erőtudat, mely a keresztény katolikus világnézet következetes útján akarja kifejezésre juttatni a mi életképes nemzeti sajátosságainkat. Mondom, ma még évszázados előítéletek és tévedések súlya nehezedik ebben a törekvésben kifejezésre jutó erőfeszítésre, de éppen az a körülmény, nem hogy visszaszorítani lehetne, de egyre inkább számolni kell vele, mutatja, itt a Dunamedencében minden nemzedék egy valódi erőforrásra bukkanhat s ez a szentistváni világnézet. Akkor is igaz ez, ha nem áll a hátunk mögött a nemzeteknek a keresztény univerzalizmus felé való törekvése, mert hiszen az első néhány századot leszámítva, ennek úgyszintén mindig az ellenkezőjét tapasztalhattuk. Igaznak kell lennie, mert semmiféle történelmi magyarázattal le nem tagadható, hogy élünk, vagyunk s így hazugság nélkül azt sem lehet tagadni, hogy *azért* élünk még, *azért* vagyunk még, mert többé-kevésbé, de hűek maradtunk ahhoz a ma 900 esztendő világszemlélethez, mely Első Szent Királyunk sajátja. Hogy mennyire igaz ez ma is, arra a legmeggyőzőbb bizonyíték, hogy a megszállt területeken az utódállamok elsősorban a katolikus vallást üldözik, iparkodnak lehetetlenné tenni, erőit megkötni, mert tudják, hogy a szentistváni világnézet ma sem csak bizonyos eszmei, hanem *területi közösség is* s ennek a gondolatnak a hordozója a Duna-medencében a katolicizmus.

Azt hiszem a kérdésre — korszerű-e a szentistváni világnézet — nagy általánosságban már megfeleltem: igen, korszerű. De, mert a kételyek a szentistváni világnézet korszerűségét illetőleg a katolicizmus korszerűségén keresztül mutatkoznak, nézzük kissé bővebben, meg tud-e felelni ma a katolicizmus történeti hivatásának. E kérdés elől nem lehet kitérni, mert hiszen a katolicizmus nélkül soha nem lehetett szentistváni világnézetéről beszélni. Azután pedig azok az eszmék, melyek bármikor, de különösen az utolsó 100—150 esztendő alatt a kereszténység, főképpen a katolicizmus nélkül, vagy ellene akartak érvényesülni, mindig nemzeti katasztrófához vezettek. Ha tehát igaz, hogy a rombolásnál a legerősebb tartóoszlopot kell kivenni, akkor az építésnél ugyanazt az elvet kell vallani megfelelő értelemben.

Már az első pillanatban kettős, sőt hármas probléma mered felénk, amit ha meg tudunk oldani, nemcsak arra a kérdésre feleltünk teljes egészében, korszerű-e a szentistváni világnézet, de a korszerű értelmezés nehézségeit, lehetőségeit, illetve az ebből eredő kötelezettséget is körvonalaztuk.

Legelső dolog, amit tisztázni kell: hogy a nemzeti hivatástudat fokozatosan elhalványodott, azért a katolicizmust terheli-e a felelősség? A vád szinte naponként kísért, felelni kell tehát a feltett kérdésre. Akkor is igaz ez, ha az utolsó száz, százötven év alatt a magyarság legégetőbb problémái társadalmi kereteket, gazdasági rendszereket feszegető kérdések voltak, melyek látszólag távol esnek az Egyháztól, De mai szemmel nézve a dolgot éppen itt éri az Egyházat a vád: hagyta, hogy materiális felfogás értelmezze ezeket a kérdéseket, dolgokat, Tagadhatatlan, legfeljebb sikertelen kísérletek történtek arra vonatkozólag, hogy az élet, az emberibb élet lehetőségét és az ezekkel kapcsolatos kérdéseket természetfeletti alapon állva próbálták volna értelmezni szinte a legutóbbi időkig. Ez a tény kétségtelenül azt a látszatot alkalmas kelteni, hogy az Egyház maga vallja, neki mint a lelki hatalom birtokosának ehhez nincs semmi köze. Azaz az anyagi és szellemi problémák más-más fórum elé tartoznak, következésképp az Egyház maga az oka annak, hogy a létért való küzdelemben le kell mondania a tömegekről. Tehát: mindenképp előtt le kell szögezni: ami az anyagi kérdésekkel kapcsolatban az Egyház magatartását illeti, több a vádnál, valóság. Minden szava igaz annak, amit *Mihelics Vid*, ez a nagy szociológus ír: „Bármilyen szomorú, de még a papság sorában is bőven akadnak olyanok, akik nem ismerték vallásuk tanítását s vagy tapsoltak az új elméleteknek, vagy kritika nélkül elvetették azokat.“ Tehát igaz, fájdalmasan igaz: „... az emberiség nem hallhatta a tekintély vagy ékesszólás erejével felruházott szavakban kifejezve a katolikus Egyház fényes tanítását a társadalom mibenlétéről, az állam és közhatalom feladatáról.“ Azonban éppen akkor, ha a teljes igazságot akarjuk feltárni, el nem hallgathatunk ezzel kapcsolatban még egy dolgot: az Egyház és állam viszonyát ebben a korban, amely az állami mindenhatóság elvénél fogva az Egyház mellőzésében, sőt ellene fordulásában és erőinek megkötésében jutott kifejezésre. Gondoljunk csak II. József egyházellenes intézkedéseire, mint föltétlenül kézzelfogható előzményre eme következménnyel szemben, de amelyekről az Egyház nem tehetett, Avagy talán annak oka volt az Egyház, hogy még a felvirradó napfény, az 1891, május 15-én XIII, Leótól kiadott és azóta közkinccsé vált „*Rerum novarum*“ is itt találta a jozefinista szellemet? De tovább kérdezem: ilyen előzmény után nem volt-e magyarázható az a magatartás, melyet a „*Rerum novarum*“ megjelenésekor és a vele majdnem egyidőben, ennek értelmezőjeként megjelent *Prohászka Ottokár* kiállításával szemben tanusi-

tolt a magyar katolicizmus, sőt maga a klérus is? Fájó, gyötrelmes valami így utólag, ismerve a következményeket, ezeketa szavakat leírni, de a katolicizmus felelősségét nem *kell-e* ebbe a megfelelő perspektívába állítani, nem a szépítés, hanem az igazság kedvéért? S ha ezt megtettük, nem *kell-e* másképpen értékelni az Egyház felelősségét?

Mennyivel másképpen fogadták volna az ádventi lélekkel kongatott hajnali harang hangját, a nagy Prohászka püspök pusztába kiáltó szavát, ha a történeti hűség kedvéért semmit el nem hallgatnak az Egyház felelősségét illetőleg? Mert ekkor már süket füleknek harsogta az ékesszóló Püspök: „... az Egyház nincs penzióban, az Egyház nem rokkant!” Alig akarnak hajtani szavára, pedig „a Dúsgazdag és a Lázár nagy ellentétében határozottan Lázár mellé állt és szinte erőszakos mozdulattal akarja a kenyeret odaadni annak, akit az isteni jog szerint megillet s akit a kenyértől csak emberi jog fosztott meg.” Ebből látszik a legjobban, hogy az Egyháznak saját természetes gyengeségén és az államhatalmon kívül egy harmadik ellenfelei is meg kellett küzdenie a dolgok ebbeli stádiumában s ez a vele szemben táplált, szinte leküzdhetetlen falanxa *az előítéleteknek*.

Gondoljunk csak arra, míg az első kettő ma már alig jelent gondot, addig ez a harmadik akkor is fennáll, amikor azzal a két nagy pápai enciklikával áll az élet harcába, melyeket úgy hívnak: „Rerum novarum” és „Quadragesimo Anno”.

Pedig korunkban, a szociális, a társadalmi kérdések századában már magában a két nagy enciklika is meggyőzhet mindenkít arról, hogy az Egyház bele akar állni az élet sodrába, mert isteni parancsa van rá. Ez a megállapítás megint egy újabb gondolatot vet fel: *hát nem új sajátysága az Egyháznak a szociális érzék?* A gondolat tényleg kísért. A valóság azonban az, hogy „a kereszténység sohasem próbálta a maga tanítását teljes egészében és egyszerre megvalósítani. Ennek oka azonban az volt, hogy egymást váltogató korok mindig más és más feladatot hoztak magukkal” és természetes, hogy az Egyház is a krisztusi tanításból mindig csak azt és annyit kívánt megvalósítani, amennyi a feladatok megoldásához szükséges volt. De van egy másik szempont is, ami talán még kézzelfoghatóbban igazolja, hogy az a szellem, mely a nagy pápákkal a „Rerum novarum”-ot és a „Quadragesimo Anno”-t irattá, az Egyháznak a leglelkibb, legmélyebb sajátja: az a tény, amit világnézeti különbség nélkül senki sem vitat, hogy az Egyház a középkorban érte el eddig virágzásának és hatalmának csúcspontját. Tudjuk, hogy azért mondhatjuk ezt, mert ennek a kornak az eszménye a szent ember, a szellemi tökéletesedés útját járó ember volt. Ha elfogadjuk, hogy aszociális érzék fokmérő je „a másokra, másokkal való beható gondolás”, akkor a középkorban a szentek hadseregét termelő Egyház ősi jupon képviseli ma is legmaradéktalanabban a szociális programot.

Könnyű a magyarázat: a szentek élete, mert a legönmegtagadóbb, szükségképpen legközelebb áll ahhoz a korhoz, mely őszintén vágyódik az igazi szociális, társadalmi reformok után, de nem tud lemondani mindennapi szokásaiban az „antiszociális nemtörődomségről“. Lépten-nyomon hajlandók vagyunk a középkort azért megtagadni, mert életideálja a szent ember volt, de arra alig gondolunk, hogy végső elemzésben „a szociális kultúra *szerénység*, saját egyoldalúságunk tudata, kiegészítésre szorultságunk felismerése“. Ez az „emberszeretetet ideálként“ hirdető korfelfogás eredményezte, hogy „... százados harcokat feledve“ testvérként ölekezett egyszer már Európa népe. *Ennek* a korfelfogásnak a sajátossága „az önmegtagadásig menő emberszeretet, a nélkülözések és testi szenvedések iránt való érzéketlenség, a hitért való vértanúság vágya, másrésztől azonban rendszeres és folytonos alkotó gazdasági, kulturális és politikai munka, az emberiség földi jólétének és hitbeli gyarapodásának elősegítése jellemzi.“ Azaz: ennek a szenteket termelő középkori felfogásnak „elszántságában is gyakorlatias, minden realitással számoló“ szellem a sajátja. Természetesen ez a legteljesebb benső vallásosság és erkölcsösség mellett volt lehetséges. Ne szépítsük a dolgot, amikor világnézeti és gazdasági anarchiáról panaszkodunk, mikor békét, szolidaritást áhítunk — nem ezt akarjuk? Igaza van *Chamberlainnek*, aki azt mondja: „Mondjatok egy kort, melynek ne volt volna szüksége Krisztusra, mint egy karaj kenyérre?“

Nohát, ha valamely kornak szüksége van Krisztusra, mint egy karaj kenyérre, akkor ez a mi korunk. A szociális kérdés pusztá léte meggyőző erről. Ha valamely kornak szüksége van Krisztusra, mint egy karaj kenyérre, akkor ez másodszor is a mi korunk. Mert, ha a szentisváni világnézet, nemzeti hivatástudatunk éltetője azért halványodott el, mert a katolicizmus elérő tinedett, akkor lehetetlen meg nem látni az összefüggést mai állapotunk és nemzeti céljaink között, következésképp, ha soha nem volt szükség jobban társadalmi együttérzésre, szolidaritásra, békére, mint ma, akkor egy szent meglátására épített világnézetre, Szent István király világszemléletére sem lehetett soha nagyobb szükség, mint ma.

Még nagyobb bátorságot kapunk párhuzamot vonni a szentisváni világnézet és korunk problémája között, ha valljuk, hogy a szociális érzék „meggyőződés az erkölcsi rendről és törekvés ezt az erkölcsi rendet a társadalom egész vonalán megvalósítani.“ Szinte érezni, amint évszázadok kódos, bizonytalan elméletek tovább sodró áradatában is egyre közelebb kerülünk a Nagy Király szelleméhez, mert éppen a mai állapot nyomán sokszor jajszóra fakadó hiányérzet láttatja meg velünk, hogy a *szentisváni világnézet ereje a keresztény cselekedetekben van*. Prohászka püspök is azt mondja valahol: „Hitnemcsak fogalmi konstrukció, hanem akció.“ E fénycsóva világa-

nál most már világosan látni: bármikor akkor tudták megölni a szentistváni világnézetet, amikor megölték a hitet; a hitet pedig akkor tudták megölni, amikor megölték a hit szerinti cselekedeteket. *Szent István nagyságát, a szentistváni világnézet erejét ez az egy katekizmusi tétel meg tudja magyarázni: „Nem elég csak hinni, amit Isten kinyilatkoztatott, hanem meg is kell tenni, amit Isten parancsol.“*

Eddig hihettük, hogy a Nagy Király eszméi nagy messziségbe esnek tőlünk. Most már *látni kell*, hogy 900 esztendő távlatából is milyen közel állnak hozzánk. Akkor a nagy „Ország-építő“-nek a lét nem-lét között kellett választania, amikor a keresztény szolidarizmus és az ősi pogányság válaszút elé állította. Nem lehetett sokáig gondolkoznia, tennie kellett. És *ezzel* győzött a kereszténység! A ma problémái is, amennyiben a lét-fenntartás körül mozognak és amennyiben továbbra is olyan egyetemes érvényűek lesznek, mint ma, előbb-utóbb a lét, nem-lét határán láttatják meg ezt a nemzetet, *Szekfü* Gyula két és fél millió földből élő emberről tesz említést, aki „biztos munka és jövedelem nélkül, alkalmi, jótékonyági akcióknak kitéve tengeti éhez, fázó, tápláló élelmet, meleget és minden kultúrszükségletet nélkülöz, életét“. Vájjon ezen segítenek-e a kombinációk, tervek? Azok bőven vannak. De, sajnos, nélkülözzük az egyetemes, átfogóerejű tetteket. Lám, nemcsak 900 esztendővel ezelőtt, de ma is *tett*^o*k*, szociális tettek jelentik a magyarság számára az életképességet. Nem vitatom, amikor csak ezt említem, hogy itt *egy* problémáról van szó. Csupán arra akarom ezzel az egyetlen nagy nemzeti problémával a figyelmet felhívni, hogy ez a probléma amennyiben az „ember méltóságának“ semmibebevésén nőtt nagyra s így elsősorban lelkiismereti kérdés a megoldása, a nemzet nagy kérdései továbbra is a lélek mellett való állásfoglalás jegyében nyerhetnek sikeres megoldást. Amikor tehát „ezer meg ezer hang emelkedik a szentelt hagyományok bölcsessége ellen és mind azt mondja, hogy azoknak ma már semmi joguk nincs az embernek határt szabni“, ezeket a hangokat 900 esztendő tapasztalatára hivatkozva kell és lehet megszelídíteni és megnyugtítani afelől, hogy a vallás törvényei nem ellenségei az életnek. Következésképp, ha a jubileumi év kapcsán nem is emlékeznénk Szent Istvánra, a szentistváni világnézetet akkor is közelebb kellene hozni nemzetünkhöz,

A lehetőség adva van. Abban a pillanatban, amint felismertük, hogy a korszerűséget nem a vezérszólamok, a jelszavak, hanem a tennivalók határozzák meg. A nemzeti gondolat csődjét az *i n d i v i d u á l i s* törekvések beteljesedéseként, a nemzeti közösség passzivitásának ismertük fel. Ugyancsak felismertük a szociális kérdésben a jövő féltését. Mégpedig minél szélesebb társadalmi rétegek esetében igaz, minél inkább a nemzet egyetemét érinti ez a kérdés, annál bizonyosabb, hogy itt a nemzeti

jövő féltéséről van szó. Ennyiben a jövő féltése a nemzet-egyniség visszakívánása. Azé a nemzet-egyniségé, mely a kereszténytelen eszmék, de abszolút többsége következtében legfőképpen a katolicizmus, mint erkölcsi közösség megtagadásával bomlott meg. Csak felületesen kell körülnézni, ki nem ismeri fel legégetőbb életproblémáinkban a közösségi összetartozás hiányát? És ki nem hallja ezért egész természetesnek tetszően a katolicizmussal szemben felvetni a felelősséget? Más kérdés, mennyiben van ennek a felelősségrevonásnak terhelő súlya. De tagadhatatlan, tradíciója ellentétes felfogások sikertelen kísérlete mellett épp ez a tény bizonyítja legjobban, a mai állapotnak a szentistváni világnézet érdekében való felszámolása a katolicizmus nélkül meg nem történhet.

Ezt a történeti hivatást legelőször maga az Egyház ismerte fel, mielőtt a szentistváni jubileum erre megadhatta volna az ösztönzést. Kiadta a jelszót: katolikus tetteket! A diagnózis is találó, mert az *erők összefogását* sürgeti. Jó, jó, — gondolhatják sokan — de hát mivel nyer konkrétan, mindenkire vonatkozóan igazolást ebben az a körülmény, hogy „a kereszténység 'ereje a keresztény cselekedetekben van“? Hol vannak itt a cselekedetek? És egyáltalán, hogy érti az erők összefogását az Egyház?

Prohászka Ottokár mondja: „Legnagyobb tett a keresztény élet“. Ezért korunk embere, a tettek embere, aki az Egyháztól is mindig tetteket reklamál, meg fogja érteni, ha az Egyház a legnagyobb tettet, a keresztény, a katolikus életet követeli mindenkitől, mert ezzel mindent számonkér, az egész embert Krisztusnak követeli. Enélkül nincs, nem lehet aktivitás, következőleg, enélkül katolicizmusunk sem lehet világnézet. De ezen ne is csodálkozzunk, mert „ha Nietzsche kíván egy egész életet és ha Goethe kíván egy egész életet“ és ha Marx és korunkban Hitler és Mussolini kíván egy egész életet, akkor Krisztus is kívánhat egész életet, mert ez, egyedül ez jelenti a ránk annyi tévedést, annyi bajt, annyi szenvedést hozó emberi jogok kinyilvánításával szemben az Isten jogainak kikiáltását.

Így érte a katolicizmus, mint világnézet, *következetessé* s egészen természetes, ha nem áll meg az egyes embernél, amikor kötelességet emleget, hanem ugyanezt teszi társadalmi, nemzeti vonatkozásban egyaránt. Ez jelenti a százszázalékos katolicizmust. Azt, amely nem áll meg a templom ajtajában, hanem otthonra talál a szántó-vető hajlékában, a műhelyben, irodában, iskolában, parlamentben — *mindenhol* ahol az élet megnyilatkozik. Istennek mindenhol ott a helye, hogy, aki Benne bízik ne csalatkozzon. Ez az élet szava, ez nem elmélet. „... a jezsuita Bangha Béla, aki a Trianon utáni Budapest gondolkodásának legenergikusabb kialakítója volt, eredményeit elsősorban vallásos tevékenységével érte el, a Kereszttel kezében hódította vissza az embereket, s amennyiben lépései átvitték a politika

területére, itt sikert szintén csak a vallásos erők szereztek szániára: a tiszta politikai téren a „keresztény“ pártok, elvonatkoztatva a vallástól, nem is tudták elérni azt a hatást, melyet más, régebbi világnézetek alapján álló pártok elértek.“

Ebből egy további gondolat adódik: a katolicizmus nemcsak vegetál, hanem mint történetformáló erő ma is dolgozik. Tud új szint, új tartalmat adni az életnek, de ehhez domináló, uralkodó erővé kell szélesíteni! S ez az a pont, ahol az Egyháznak rá kell támaszkodnia a társadalomra és az államra, amihez a katolikus társadalom megnövekedett önbizalmára és az állam fokozottabb köteletségérzetére van szüksége.

Az előbbi követelmény eszembe juttatja Prohászkanak egy, a francia *Montalambert* gróf számára adott mondását: „Barátaim, panaszkodtok, sírtok, imádkoztok a montmartrei bazilikában, az apácáitok eleven áldozatok; de hiába, gyávák vagytok; servi dominati sunt vobis, szolgák uralkodnak rajtatok.“ Nem akarok pártoskodást kelteni, nem akarok senkit itt vádolni. Csak azért említem meg ezt a nem éppen hízelgő kiáltást, mert mi is hányszor s milyen reménytelen lemondással panaszkodunk egymásnak, hogy mellőznek, háttérbe szorítanak bennünket s nem jut eszünkbe, hogy „*teret foglalni nem lehet harc, küzdelem nélkül*“, Prohászka püspöknek az 1903. évi katolikus nagygyűlésről a magyar társadalomhoz intézett sürgősségi indítványa egymás közéleti megsegítéséről még mindig élő, kiáltó — *indítvány*. Mennyi szép gondolat, elindulás lát napvilágot, hogy hamarosan reménytelenül visszakozzon, mert hiányzik az átütőerő belőle. S mindez *miért*? A felelet annyira magától értetődő, hogy szinte kérdezni is fölösleges: hiányoznak azok, akik tettekre, harcra, küzdelemre vannak teremtve; hiányoznak azok, akik a közélet porondján szerepelnek s akikről ugyancsak *Prohászka* püspök mondja, ha hitük szerint élnek „életük felér egy apológiával; életükből sugárzik az elv ereje.“ *Hiányoznak a férfiak sorainkból!* Sokat olvasunk mostanában a német katolicizmus nehéz idejéről. Üldözés, kegyetlenkedés, meghurcolás napirenden van náluk. Én mégsem féltém őket! Mert ahol ilyen következmények láttán is megtörténik, hogy egy kis városban az él a tiltott úrnapi körmenet feletti tiltakozását 3000 férfi a hatóságok előtt nyíltan kifejezésre meri juttatni, ott nincs mitől tartani a katolicizmusnak.

Tegyük meg az első lépést az öntudatos katolikus férfitársadalom felé: vegyük kezünkbe a férfiifjúságot. Egyre türelmetlenebbül kopog be minden illetékes ablakán a követelés: Hát erre mikor kerül sor? Idők jele, ne csodálkozzunk rajta! Rohan az élet s minden kihagyott perc, minden meg nem tett lépés keservesen megbosszulja magát, mert ma minden világnézet az ifjúságra tekint. S méltán. Ha a szobrászművész addig dolgozik a gipszszel, míg puha, formálható, az nemcsak azt jelenti, hogy

addig lehet, hanem sokkal inkább azt, hogy addig *kell* dolgozni vele, addig kell formálni. Így vagyunk az ifjúsággal is. Ha az idő eljárt felette, ha mások keze nyomán alakul szilárdná a meggyőződése, akkor már hiába valljuk a test és vér jogán a miénknek, hiába sírunk, hiába rimánkodunk érte, hiába akarunk öntudatos katolikus férfinemzedéket, akkor már elkéstünk vele. *Csak a katolikus magyar férfifjúság lehet záloga a katolikus magyar jövőnek s ennyiben csak katolikus magyar férfifjúság lehet elindulás az annyiszor áhított szentistváni világnézet felé.* Annyit beszélünk, annyit álmodunk katolikus magyar jövőről, szentistváni világnézetéről: Tegyük szívünkre a kezünket és úgy feleljünk a kérdésre: van egységes, kompakt katolikus férfifjúságunk, hogy ezt megtehessek?

Probléma probléma után kerül elő. Egyre több és egyre nagyobb kérdés tornyosodik a mai katolikus nemzedék elé. Épen akkor, amikor az Egyház fokozottabb önbizalmat kér tőle. Nem kétségbeesnie kellene inkább? Avagy honnan merítsen önbizalmat? És egyáltalán: lehet-e halvány reménye arra, hogy adott helyzetben változtasson a kívánt mértékben a maga és nemzete sorsán?

Tény: minden magyar nemzedék, melyet a történelem folyamán nemzeti katasztrófa ért, ösztönösen Szent István eszméjéhez fordult, mint a mai. Tény: volt pártoskodás, tusakodás, volt gyarlóság, volt bűn és volt nagyobb emberi gyengeség a múltban a csapások, megpróbáltatások alkalmával, mint ma. De: *csak az a nemzedék tudta a csapást elviselni, csak az a nemzedék tudott a megpróbáltatások után felemelkedni, amelyik felismerte, hogy a szentistváni világnézet szolidaritás a politikai hatalom és a nemzet között.* Vörös fonálként fut végig nemzeti történelmünkön a tanulság: *akár az egyik, akár a másik bontotta meg itt a Duna-medencében a félreérthetetlen keresztény szolidaritást, ha külső erőszak nem avatkozott közbe, a magyarság csak tengődött, de ha veszedelem közeledett, el kellett buknia!!!*

Arany igazság ez, titka felemelkedésünknek, de bukásunknak is. Amiből az következik: ha ez igaz, ha ez történeti tény, akkor ma újra történeti szerep katolikus magyarnak lenni, mert nemcsak jogunk, de kötelességünk Trianonban is felismerni, hogy a szentistváni világnézet ma is azzal áll, vagy bukik, hogy a nemzet végső eredményeképpen meg tudja-e valósítani a politikai hatalom és maga között a legteljesebb, a történelmi értelemben vett világnézeti szolidaritást, vagy nem. Ez ma annál természetesebb kívánság, mert a politikai hatalom forrása a nép, a nemzet, aminek azt kell jelentenie a fentiek alapján, hogy az állampolgári jogait gyakorló egyén mint hívő vegyen részt politikai fölfogása kinyilatkoztatásában. A keresztény katolikus világnézetnek eme teljes végiggondolása meglehetősen ellenzésre talál, mert ma még mindig az a fölfogás a divatos, mely azt tartja, a politika — politika. Ami magyarul annyit jelent, ahhoz semmi

köze hitnek, lelkiismeretnek. Pedig ha igaz, hogy világnézeti harcban élünk, akkor ez nem maradhat így. Ezt különben elismerik „a radikálisak, elismerik a nietzscheisták, ezt elismerik a teljes keresztények, csak a politikusok, azok nem ismerik el.“ Attól eltekintve, hogy a politikáról vallott fentebbi felfogásom elvetése mellett tisztán elméleti jelentősége lehet ma a szentistváni világnézetben való megújulniakarásnak, kérdezem, szabad-e továbbra is azt a megkötést alkalmazni a közfelfogásban, hogy az állampolgári jogait gyakorló egyén ne mint hívő foglaljon állást bizonyos irányban, akkor, amikor ez az egyén *lelket* akar belevinni a mai materiális felfogásba, mert nem akarja, hogy a politikai hatalom s általában a tapasztalható állami mechanizmus lélek nélkül, pusztán kronologikus egymásutánját jelentse a viselt dolgoknak? Mert igaz: akinek a lelkéből hiányzik a közösségek láttán érzett szükségletek fedezésére az ígélet mellett az őszinte segíteniakarás lehetősége, nem egy párt hatalmi céljainak megfelelően, de a Teremtő rendelése szerint, az nem lehet politikus, tehát olyan személyiség, akinek végeredményben az az érdeme, hogy közelebb áll a világot kormányzó Bölcsességhez s mint ilyen kötelességének tartja a közvetítést. E felfogásnak, amikor azt jelenti, hogy a politika öncélúvá nem alacsonyodhat, el kell irmernie egy midének felett álló, egyetemes nézőpontnak a szükségét a politikában is, amivel tulajdonképpen, mint politikai elgondolás túlvezet önmagán s akaratlanul is állást foglal meghatározott világnézeti irányban. Ezért nem mondhatunk le keresztény katolikus világnézetünk mellett a politika eme értelmezéséről. Annál kevésbé, mert a magyar katolicizmus történeti hivatása magaslatán áll, amikor a történeti folytonosságba beilleszthető értékelése alapján akar egyetemesebb meggyőződést, gyökeres változást hozni.

*

Nagy átfogó gondolatokkal vázolván így látom én a történeti folytonosságba illesztve a nemzeti hivatástudat szolgálatát. Nagy közönyös tömegek mellett meg kell látni a nemzeti gondolatba görcsösen, szinte kétségbeesetten kapaszkodó kisedd törekvéseket. *Ezeknek* szól írásom, akik éppen mert a zord realitásokat nézik, mérlegelik, sorszor a má-ba felejtkezve kerülnek világnézeti szempontból *idegen vizekre*. Nem tagadom, ha ilyen gondolatok közben veszik kezükbe írásomat, azt fogják látni, az még a lehetőség reményével sem szolgál a jobb jövő szempontjából. Talán még akkor sem, ha a hatalom az ősök útját járva teljes egészében szárnyára venné eme gondolatokat.

Ennyiben mélységes szakadék választ el a kételkedőktől, mert tudom, a kézzelfoghatóság mértékével mérve, a tényeket figyelembevételével majdnem azt kell mondani, rajtunk már az Isten sem segít.

De én *hiszek* az „örökös király“, Magyarország Nagyasszonya közbenjárásában, hiszem, hogy mint annyiszor máskor tette, ma is csodát tesz a magyarral. *Ezért* merem Gondviselés-adta találkozásnak nevezni az eucharisztikus és jubileumi Szentév ket-tősségét! Az eucharisztikus Szentév nekünk ítézésében Isten ujját látom: megadta a *lehetőséget* a lelki felemelkedésre, ami nélkül soha nem tudnánk *értékelni* a Nagy Királyt, aki 900 év előtt *ugyanazt* a Krisztust mutatta lankadatlan erővel népének, mint *egyetlen* menedéket, aki 1938-ban innen ad áldást a világra.

Minden parádés jubileumi megemlékezésen túl ezt tartom a *méltó* megemlékezés legfontosabb, legszükségesebb kellékének. Mert ha ez a kor, ez a nemzedék a felé áramló szertelen szellemi áramlatok összevisszaságában nem tudja a szívébe zárni, mint *egyetlen* vezérlő egyéniséget, mint *egyetlen* Duce-t, *egyetlen* Führer-t, az Első Magyar Királyt, akkor minden nagyhangú ünnepe ellenére elmondhatjuk, soha olyan távol nem volt nemzetétől, mint ezúttal leszen.

Amitől, 900 esztendő megdicsőülésedre emlékezve kérlek István király, mentsd meg ezt a nemzetet!

Forrásmunkák;

Hóman—Szekfű: Magyar Történet I—VII. kötet,

Szekfű Gyula: Három nemzedék . . .

Mihelics Vid: Világproblémák és a katolicizmus.

Prohászka Ottokár: Élet igéi.

Ünnepnapok.

Galla Ferenc: A clunyi reform hatása Magyarországon.

Závodszy: Szent István, Szent László és Kálmán törvényei.

Dr. Pongrácz Kálmán: Ave crux! (Nemzeti Újság, 1937. márc. 28.)

Pethő Sándor: A magyarság hivatástudata. (Magyarság, 1937. március 21.)

Jegyzeteim az 1936. évi esztergomi kath. nyári egyetemről: *Dr.*

Miskolczy Gyula: Budavár visszafoglalása, *Reisz Elemér S. J.:*

A missziológia, *Ortutay Gyula:* Paraszti kultúránk című

előadásokról